

Skole- og familieprogrammer for å forebygge rusmiddelbruk: evidens for effekt i internasjonal litteratur og vurderinger av gjennomførbarhet i norsk kontekst

Notat

Jasmina Burdzovic Andreas

Kristin Hanoa

Janne Scheffels

Ingeborg Rossow

**Avdeling Rusmidler og tobakk,
Folkehelseinstituttet**

30. januar 2026

1. Bakgrunn

Høsten 2024 inngikk Avdeling for rusmidler og tobakk ved Folkehelseinstituttet (FHI) og Helsedirektoratet (Hdir) et samarbeidsprosjekt: “Oppfølging av nasjonalt program for rusforebyggende arbeid blant barn og unge”. Prosjektet består av tre delprosjekter: (1) Kunnskapsgrunnlaget, (2) Nullpunktkartlegging, og (3) Skoleprosjektet. Dette notatet er det tredje i en serie notater som utarbeides av Avdeling for rusmidler og tobakk fra delprosjekt 1, Kunnskapsgrunnlaget. Det er et bidrag til direktoratets arbeid med kunnskapsbasert forebygging av rusmiddelproblemer blant barn og unge, på oppdrag fra Helse- og omsorgsdepartementet. Notatene fra delprosjekt 1 presenterer en systematisk gjennomgang av den forskningslitteraturen det refereres til som kunnskapsgrunnlag i to publikasjoner om evidensbasert forebygging på rusfeltet, som beskrevet under. I tillegg til litteraturgjennomgangen, er det også gjort en vurdering av egnetheten for implementering i en norsk kontekst av virkemidler med god evidens for effekt. Denne vurderingen innbefatter både overførbarhet av evidens og gjennomførbarhet av programmer eller tiltak. Sistnevnte bygger i vesentlig grad på en egen kvalitativ studie av egnethet for implementering.

De to nevnte publikasjonene er i internasjonal sammenheng helt sentrale publikasjoner om evidensbasert forebygging på rusfeltet: International Standards on Drug Use Prevention (ISDUP), utgitt av FN-organisasjonen UNODC, og European Prevention Curriculum (EUPC), utgitt av EUDA (tidligere EMCDDA). Sistnevnte bygger i hovedsak på førstnevnte. ISDUP er kommet i to utgaver, den første i 2013 (tilgjengelig versjon datert 2015) [1] og en oppdatert utgave ble utgitt i 2018 [2], mens EUPC [3] kom i 2019. Det er den refererte forskningslitteraturen i ISDUP, 2. utgave (heretter omtalt som ISDUP om ikke annet er angitt) og EUPC (med tilhørende evidensdatabaser) som gjennomgås her. Vi har avgrenset litteraturgjennomgangen til studier vedrørende effekter på bruk av alkohol eller illegale rusmidler.

Dette notatet omhandler skole- og familieprogrammer. En vesentlig del av grunnlaget for notatet finnes i en mer detaljert engelskspråklig gjennomgang av forskningslitteraturen som er referert i ISDUP og EUPCs evidensdatabaser. Lesere som ønsker mer informasjon om denne litteraturgjennomgangen vil finne det [her](#) (lenkes). I dette notatet

oppsummerer vi hovedpunktene fra litteraturgjennomgangen. I tillegg drøfter vi overførbarhet av evidensen fra litteraturgjennomgangen, og vi gjør vurderinger av gjennomførbarhet av relevante intervensjoner i en norsk kontekst.

2. Notatets struktur

Basert på hvordan ulike typer intervensjoner er inndelt og omtalt i ISDUP og EUPC, har vi i dette notatet vurdert tre kategorier av skole- og familieprogrammer som har til hensikt å forebygge eller redusere bruk av alkohol og illegale rusmidler blant unge: 1) familieprogrammer, 2) selektive skoleprogrammer og 3) universelle skoleprogrammer. I ISDUP omtales også 'Mentoring' som en type intervensjon, men etter å ha vurdert det refererte evidensgrunnlaget i ISDUP (en oversiktsstudie og primærstudiene i denne), ser vi ikke at denne intervensjonen er relevant i dette notatet.

For hver av de tre kategoriene av intervensjoner som blir vurdert, har vi følgende struktur:

a. En kort beskrivelse av intervensjonen

Beskrivelsen av de ulike intervensjonene er basert på beskrivelsene i ISDUP og EUPC, og er avgjørende for fortolkning av evidensgrunnlaget. Som det vil framgå senere i notatet, er det ikke nødvendigvis samsvar mellom beskrivelsene av intervensjonen og evalueringsstudiene som inngår i den refererte forskningslitteraturen.

b. Oppsummering av hovedfunn i den refererte litteraturen i ISDUP og EUPC

Her oppsummerer vi hva den refererte litteraturen i ISDUP og EUPC viser med hensyn til effekt av intervensjonen på rusmiddelbruk (eller og relaterte skader). Vi drøfter videre om funnene fra vår gjennomgang av evidensen i den refererte litteraturen samsvarer med vurderinger og oppsummeringer som er gitt i ISDUP og EUPC. Både ISDUP, 1. utgave og EUPC med tilhørende evidensdatabaser har vurdert hvor god evidensen er for effekt av et tiltak eller en type programmer eller et spesifikt program. I ISDUP, 1. utgave

er dette angitt med en til fem stjerner, jo flere stjerner, dess bedre evidens¹. I EUPC er kun enkelte typer programmer vurdert på denne måten, men i de tilhørende evidensdatabasene (Best practice portal – evidence database og Xchange prevention registry, sistnevnte omtales heretter som Xchange) er det angitt en vurdering av evidens for effekt, og de to bruker noe ulike betegnelser på vurderingene. Xchange har seks kategorier² og Best practice portal har fem kategorier³.

Videre vurderer vi om den refererte forskningslitteraturen gir klare indikasjoner på hva slags effekter intervensjonen kan forventes å gi, og vi har – uten å ha gjort egne systematiske litteratursøk – funnet og omtalt sentrale studier som ikke inngår i den refererte litteraturen.

c. Overførbarhet av evidens

Svært mye av forskningslitteraturen på dette – som på mange andre områder – er dominert av studier fra USA, og mange av primærstudiene som inngår i de refererte oversiktsstudiene ligger flere tiår tilbake i tid. En forståelse av om kunnskapen fra disse studiene også har gyldighet i vår tid og under norske forhold beror blant annet på om funnene fra evalueringsstudiene synes å være rimelig konsistente på tvers av ulike jurisdiksjoner og om funnene replikeres i studier av nyere dato.

d. Gjennomførbarhet i norsk kontekst

Hva som er god evidens for forventet effekt av en intervensjon, omhandler ikke bare kunnskap fra gode vitenskapelige effektevalueringstudier, men også kunnskap om hvordan intervensjonen best kan implementeres og opprettholdes i en gitt kontekst. For eksempel: er det aksept for – og tilstrekkelige ressurser til – å iverksette intervensjonen?

¹ En stjerne: begrenset evidens for effekt, to stjerner: tilstrekkelig evidens, tre stjerner: god evidens, fire stjerner: svært god evidens, og fem stjerner: utmerket evidens

² Kanskje skadelig (possibly harmful), Trolig ikke fordelaktig (unlikely to be beneficial), - Flere studier anbefales (additional studies recommended), - Kanskje fordelaktig (possibly beneficial), - Trolig fordelaktig (likely to be beneficial) og - Fordelaktig (beneficial)

³ I Best practice portal – evidence database brukes følgende kategorier:
- unknown effectiveness, - evidence of ineffectiveness, - trade-off between benefits and harms, - likely to be beneficial og - beneficial.

Er det mulig og sannsynlig at intervensjonsprogrammet blir fulgt når det skal iverksettes under vanlige betingelser som en travel skolehverdag? Svarene på disse spørsmålene er åpenbart avgjørende for om man kan forvente god effekt av en intervensjon og om det vil være hensiktsmessig å implementere den i større skala i Norge.

Vi har belyst dette nærmere ved bruk av flere typer data. Først og fremst en kvalitativ studie blant et utvalg av rektorer og lærere i ungdomsskole og videregående skole. I intervjuene beskrev vi tre typer manualiserte programmer; foreldre-/familierettet program (som EFFEKT), selektivt program (som PreVenture) og universelt skoleprogram (som Unplugged). Deltakerne ble bedt om å vurdere hvorvidt og eventuelt hvordan denne typen programmer kan være egnet for implementering, og komme med sine synspunkter på hva som kan være fordeler og ulemper ved de ulike programmene. Hele rapporten fra den kvalitative studien finnes i Vedlegg 1. I det etterfølgende har vi kun løftet fram enkelte deler fra studien. Vi har også ved noen enkle søk funnet og vurdert noen andre skriftlige kilder som er relevante og som i noen grad kan supplere funnene fra den kvalitative studien.

1. Familieprogrammer eller foreldrerettete programmer

a. Beskrivelse av intervensjonen

Begge utgavene av ISDUP beskriver disse programmene som hovedsakelig universelle (men enkelte ganger selektive) intervensjoner rettet mot foreldre med målsetting om å forme og forbedre foreldreferdigheter ('parenting skills') og derved et endelig mål om å redusere/forebygge barnas rusmiddelbruk [2]⁴.

I EUPC, kapittel 5, presenteres derimot et mer relevant og spesifikt sett av definisjoner, først ved å klargjøre forskjellen mellom foreldrerettet versus familiebasert program og deretter angi relevante teoretiske rammeverk⁵.

b. Hovedfunn fra litteraturgjennomgang

ISDUP omtaler slike intervensjoner som påvirkning av foreldreferdigheter. Imidlertid er størstedelen av den refererte forskningen og evaluerte programmer fra Nord-Amerika, og denne litteraturen er kjennetegnet ved at intervensjonen rettes mot både foreldre og barn, og følgelig er å anse som familieprogram. EUPC, derimot, omtaler programmene som familieprogram. I EUPC er dessuten evidensgrunnlaget hovedsakelig fra europeiske land, som vil være mer relevant i en norsk kontekst.

⁴ "Parenting skills programmes support parents in being better parents, in very simple ways. A warm child-rearing style, whereby parents set rules for acceptable behaviours, closely monitor free time and friendship patterns, help to acquire personal and social skills and are role models, *is one of the most powerful protective factors against substance use* and other risky behaviours. (...) These interventions can be delivered at both the universal and the selective levels and are largely a developmental kind of intervention."

⁵ "Parenting interventions focus only on changing specific parenting practices, such as discipline and effective communication, and may involve only parents. Children in the family may or may not attend the intervention.

"Family skills interventions are generally broader in scope and involve training parents to improve and strengthen their parenting skills and training children in personal or social skills; they also involve direct training and skills practice for the family as a whole. The emphasis here extends beyond parenting to how the parents and children in the family influence each other and function together as a family."

"The theory underpinning family-based interventions is that, by influencing family processes such as parenting, the interventions will promote healthy youth behaviour and prevent the development of problem behaviour."

ISDUP refererer her til tre relevante oversiktsstudier. De nyeste er to systematiske litteraturgjennomganger fra 2016 [4, 5]. Begge disse evaluerte randomiserte kontrollerte studier (RCT studier) publisert siden tidlig på 2000-tallet, og det var betydelig overlapp i inkluderte primærstudier mellom disse to og den tredje oversiktsstudien [6]. To av de tre oversiktsstudiene [4, 6] inkluderte både foreldrerettete programmer og ulike varianter av familiebaserte programmer, og i oppsummeringen av funnene ble det ikke skilt mellom ulike typer intervensjoner. Disse to oversiktsstudiene er derfor lite egnet til å belyse effekt av foreldrerettete programmer som beskrevet i ISDUP. Den tredje oversiktsstudien [5] belyste spesifikt foreldrerettete programmer. De inkluderte primærstudiene evaluerte i hovedsak to programmer: Örebro Prevention Program (ÖPP, også kalt EFFEKT eller PAS) og Parent-Based Intervensjon Program (PBI). Innholdet i begge disse programmene er tydelig spisset mot alkoholspesifikke elementer, og avviker derved noe fra ISDUPs beskrivelse av intervensjonen. Denne oversiktsstudien [5] konkluderte med at «det var noe evidens med hensyn til å forebygge, dempe eller redusere rusmiddelbruk blant ungdom». Alle de tre oversiktsstudiene oppsummerer funnene fra de inkluderte primærstudiene ganske vagt med hensyn til mulig effekt på rusmiddelbruk⁶, og ingen av dem angir noe spesifikt med hensyn til hvor store effekter man fant.

Hovedkonklusjonene i ISDUP fra disse oversiktsstudiene, som nå er noe utdaterte, er at denne typen intervensjon «kan forebygge bruk av alkohol, tobakk og andre rusmidler» hos barn. Dette er et vagt utsagn, fordi det ikke gir noen indikasjon på hvor godt evidensgrunnlaget er. I alle de tre systematiske oversiktsstudiene ble det bemerkt at det var høy risiko for skjevhet i primærstudiene, hvilket ikke framgår tilstrekkelig av teksten i ISDUP. Formuleringer om evidens ble imidlertid tonet vesentlig ned fra den første utgaven, der evidens for effekt av intervensjonen ble angitt med 4 av 5 stjerner (svært god), mens formuleringen i den andre utgaven av ISDUP er at disse programmene kan (vår utheving) forebygge rusmiddelbruk og tobakksbruk blant unge mennesker.

Vår vurdering av de tre refererte oversiktsstudiene, er at evidensen er: 1) fra familieprogrammer som retter seg mot både foreldre og barn (ikke bare mot foreldre), 2) at programinnholdets del om foreldreferdigheter er spesifikt knyttet til rusmiddelbruk

⁶ For eksempel: Allen et al. (2016) og Foxcroft & Tsertzvatse (2011) angir hvor mange av primærstudiene som fant (minst) en positiv effekt på alkohol- eller annen rusmiddelbruk.

snarere enn generelle foreldreferdigheter, og 3) at man i hovedsak har rapportert på mulig effekt på barnas alkoholbruk.

Det er flere svakheter ved oversiktsstudiene med tanke på anvendbarhet i forebyggende arbeid. En svakhet er at observerte effekter i liten grad er kvantifisert, og at spesifikke effekter (som for eksempel reduksjon i prevalens eller frekvens av rusmiddelbruk) sjelden angis. En annen svakhet er at kun en av oversiktsstudiene [4] oppga systematisk informasjon om implementering av intervensjonen (hvilke formidlingsmåter, hvem utførte dem og i hva slags setting), og dette er derfor heller ikke systematisk formidlet i ISDUP. Selv om skoler kan ha vært grunnlag for rekruttering av elever/familier eller/og randomisering i studiene, ser vi at det er store variasjoner i formidlingsmåte, deriblant via hjemsendte brev, computer-basert eller sesjoner hjemme hos familier.

Det skal også bemerkes at den refererte litteraturen i ISDUP mangler flere viktige oversiktsstudier som var tilgjengelige under arbeidet med den andre utgaven, som for eksempel [7-11]. Det kan tenkes at dette beror på at ISDUP har basert sin litteraturrevisjon på innmelding av studier fra en ekspertgruppe i stedet for å ha foretatt systematiske litteratursøk.

I EUPC er det ikke referert til spesifikke studier eller primærkilder, og det angis heller ikke gradert vurdering av evidens for effekt for foreldre-/familierettete programmer, men dette finner man i databasene Xchange og Evidence Database, som synes å bli revidert kontinuerlig og er relativt oppdaterte. I EUPC gis det en beskrivelse av det teoretiske grunnlaget samt kjennetegn og utfordringer med familiebaserte programmer som en generell kategori. I avsnittet om evidensbaserte programmer gis det eksempler på programmer «som ifølge europeiske evalueringer har vist lovende resultater». Disse omfatter Örebro Prevention Project (ÖPP)/EFFEKT, Triple P – Positive Parenting Program og Functional Family Therapy. Disse programmene synes imidlertid å fokusere på andre utfall enn rusmiddelbruk og på andre foreldreferdigheter enn det som er vektlagt i EUPC teksten. Basert på studier av disse programmene fra implementering i europeiske land, er vurderingen av evidens for effekt «kanskje fordelaktig» for de tre programmene

ÖPP/EFFEKT⁷, Triple P⁸ og Functional Family Therapy⁹. Også Strengthening Families Program er omtalt i EUPC, og her vises det til god evidens for effekt i studier fra USA, men at studier fra Europa hittil ikke har vist god evidens for effekt, og programmet er derfor vurdert som «trolig ikke fordelaktig» i Xchange.

c. Overførbarhet av evidens

Etter publiseringen av 2. utgave av ISDUP er det også kommet til mer forskningslitteratur om effekt av familieprogrammer, blant annet en oversiktsstudie fra Cochrane som belyser effekt på barnas alkoholbruk [12]. Denne studien skiller mellom universelle, selektive og indikative familie-/foreldrebaserte intervensjoner, kvaliteten på primærstudiene er viet mer oppmerksomhet, og det er gjort meta-analyser av relevante utfallsmål på alkoholbruk (prevalens, frekvens og volum). I denne oversiktsstudien fra 2019 ble det konkludert med at det ikke er evidens for at familiebaserte intervensjoner har effekt på prevalens, frekvens eller volum av alkoholbruk blant unge mennesker ¹⁰, og at de studiene der man hadde funnet små effekter, i hovedsak var studier av lav eller svært lav kvalitet. Konklusjonene fra denne nyere oversiktsstudien tegner dermed et annet, og mindre løfterikt, bilde av evidensen for effekt enn hva tidligere oversiktsstudier har gjort.

Evalueringsstudier av et spesifikt forebyggingsprogram kan også rapportere svært ulike funn, avhengig av hvor og når programmet ble evaluert. Vi utdyper dette med noen eksempler i det følgende. I oversiktsstudiene i ISDUP inngikk en rekke primærstudier som evaluerte det universelle programmet Strengthening Families Program (SFP), opprinnelig fra USA. De tidlige amerikanske studiene, flere av dem publisert på slutten

⁷ I EUPC teksten (norsk versjon) står det imidlertid at programmet er vurdert som fordelaktig i Xchange. Det er altså ikke i samsvar med hva som står i Xchange: «Evidence rating: Possibly beneficial»

⁸ I EUPC teksten (norsk versjon) står det imidlertid at programmet ennå ikke er vurdert i Xchange. Dette er ikke i samsvar med hva som står i Xchange: «Evidence rating: Possibly beneficial». Her refereres det til 4 primærstudier, publisert i årene mellom 2008 og 2021, men ingen av disse synes å undersøkt effekt på rusmiddelbruk

⁹ Evalueringsstudiene av dette programmet som er beskrevet i Xchange rapporterer ikke om effekt på rusmiddelbruk, kun på andre utfallsmål som psykiatriske symptomer, tilbakefall av kriminalitet og annen problematferd.

¹⁰ “no evidence for the effectiveness of family-based interventions on the prevalence, frequency, or volume of alcohol use among young people”

av 1990-tallet, viste ofte gunstige effekter med hensyn til å forebygge barn og unges alkoholbruk, og SFP ble framhevet som det mest lovende universelle forebyggingsprogrammet tidlig på 2000-tallet [13]. SFP er også omtalt i EUPC og beskrevet i Best practice portal¹¹. I Xchange angis studier som har evaluert SFP i flere europeiske land (Storbritannia, Tyskland, Sverige og Polen) – men ingen av disse fant gunstige effekter, slik amerikanske studier hadde gjort. Programmet ble dermed lavt rangert i europeisk kontekst, som «trolig ikke fordelaktig»¹². Programmet er også evaluert i flere andre europeiske land [13] og også i Norge. Her er programmet blitt implementert under navnet Kjærlighet og Grenser siden 2004, og denne evalueringen fant ingen effekt på rusmiddelbruk [14]. Mer informasjon om implementeringen i Norge samt en god diskusjon om kryss-kulturell overførbarhet og programgjengivelse er også tilgjengelig¹³.

Implementering av et program i en ny kontekst (som et annet land) innebærer en viss tilpasning av programmet (som f.eks. språk og begrepsbruk), men det kan også gjøres endringer i programmets innhold og format. Slike tilpasninger kan ha betydning for om programmet har en gunstig effekt og i noen tilfelle forklare forskjeller i programeffekter på tvers av land [13]. Men, det er også viktig å ta i betraktning hvordan sosiale, kulturelle, politiske og historiske betingelser kan ha betydning for både rusmiddelbruk og hensiktsmessighet av og i siste instans, effekt av ett bestemt forebyggingsprogram.

¹¹ “... a seven-session programme for families with young adolescents that aims to strengthen family protection and resilience-building processes and reduce family risk related to adolescent substance abuse and other problem behaviours. The weekly two-hour sessions include separate parent and child skills-building followed by a family session where parents and children practise the skills they have learned independently, work on conflict resolution and communication, and engage in activities to increase family cohesiveness and positive involvement of the child in the family.

Parents are taught how to clarify expectations based on child development norms relating to adolescent substance use, how to use appropriate disciplinary practices, how to manage strong emotions regarding their children and how to communicate effectively. Children are taught refusal skills to help them deal with peer pressure and other skills for personal and social interaction. These sessions are led by three-person teams and include an average of eight families per session.”

¹² https://www.euda.europa.eu/best-practice/xchange/strengthening-families-10-14_en.

¹³ Den opprinnelige rapporten: <https://www.telemarksforsking.no/kjaerlighet-og-grenser/>
Ytterligere relevant diskusjon finnes her: <https://www.forebygging.no/Kunnskapsoppsummeringer/2006---2015/Forebyggende-innsatser-i-skolen/Kjarlighet-og-grenser/>

Forholdene i Norge er kjennetegnet av relativt lav (om enn i de siste årene noe stigende) prevalens av rusmiddelbruk blant mindreårige sammenlignet med andre europeiske land (se f.eks. data fra ESPAD)¹⁴. Norge har tatt i bruk en rekke strukturelle virkemidler (som reklameforbud, begrensninger i salgs- og skjenketider og vinmonopolordningen, samt en restriktiv politikk vedrørende andre rusmidler som cannabis) i langt større grad enn USA, og til dels også sammenliknet med flere europeiske land. Når man ser at SFP ikke har oppnådd gunstige effekter med hensyn til rusmiddelbruk i ulike europeiske kontekster, kan det kanskje tyde på at familier allerede er styrket gjennom ulike universelle mekanismer i disse samfunnene. Ser vi på Norge, så kan slike mekanismer innbefatte generøse permisjonsordninger for småbarnsforeldre, tilgjengelige og subsidierte barnehageplasser, lik og gratis utdanning i offentlige skoler, offentlig generell helsetjeneste, osv., kombinert med tilbud om ymse foreldre/familieprogrammer av generell art til dem som har behov for det¹⁵.

Andre programmer som inngikk i ISDUPs oversiktsstudier, kunne tenkes å være mer relevante. Et eksempel er Family Check-Up (FCH) programmet, som ble vurdert å ha «en sterk forebyggende effekt på alkoholbruk» samt gunstig effekt på bruk av tobakk og illegale rusmidler [5]. Vurderingen var basert på en amerikansk studie, beskrevet i to publikasjoner fra 2011 og 2012. Dette universelle amerikanske programmet retter seg kun mot foreldre, mens europeiske varianter av programmet (fra Sverige og Nederland)¹⁶ synes i hovedsak å ha fokus på barn med risiko for atferdsproblemer og emosjonelle vansker, og ikke på rusmiddelbruk i den generelle befolkningen. Programmet ble vurdert som «kanskje fordelaktig» i Xchange, antakelig basert på en svensk studie av barn med forhøyet nivå av atferdsvansker, og som ikke rapporterte om effekt på rusmiddelbruk¹⁷. Vi finner med andre ord at et spesifikt program som FCH viste gunstige effekter på rusmiddelbruk i en primærstudie fra USA (og denne studien inngikk også i den refererte

¹⁴ https://www.euda.europa.eu/publications/data-factsheets/espac-2024-key-findings_nb

¹⁵ Eksempelvis tilbyr Bufdir en rekke familiebaserte programmer, og de har et utmerket søkeverktøy som gjør dem som måtte være interessert i stand til å filtrere på alder, målområde, forebyggingsnivå, og hvem som skal delta.

¹⁶ Sverige: <https://www.vgregion.se/halsa-och-varld/varldgivarwebben/amnesomraden/psykisk-halsa/utvecklingscentrum-for-barns-psykiska-halsa/family-check-up-fcu/forskningochlitteratur/>

Nederland: <https://familycheckup.nl/>

¹⁷ https://www.euda.europa.eu/best-practice/xchange/family-check_en

oversiktslitteraturen i ISDUP). En slik gunstig effekt synes imidlertid ikke å være gjenfunnet i nyere studier fra Europa som inngår i Xchange.

Med et mer avgrenset fokus på europeisk, og fortrinnsvis nordisk, implementering av familiebaserte programmer, er det nærliggende å trekke fram det svenske Örebro Prevention Program (ÖPP, også kalt EFFEKT eller PAS). Dette programmet er omtalt i flere av oversiktsstudiene referert i ISDUP og omtalt i EUPC som et eksempel på evidensbaserte familieintervensjoner. Programmet ble vurdert som «kanskje fordelaktig» i Xchange. De svenske studiene rapporterte til dels gunstige funn med hensyn til effekt på alkoholbruk, den nederlandske studien fant gunstig effekt på alkoholbruk kun når intervensjonen inkluderte både foreldre og barn, mens studien fra Estland ikke fant noen effekt på alkoholbruk. Hvorvidt det er sannsynlig at man vil kunne oppnå gunstige effekter av EFFEKT i dag, er usikkert. Det gunstige funnet fra den nederlandske studien som ble gjort for 20 år siden, må veies opp mot de blandete funnene fra Sverige og null-funnene fra den nyeste studien av gjennomføring i Estland.

d. Gjennomførbarhet i norsk kontekst

Intervjuer med lærere og rektorer viste at de hadde en positiv grunnholdning til samarbeid med foreldre og de fleste ønsket mer slikt samarbeid. Men, dette innebar i liten grad å følge manualiserte programmer. Flere påpekte praktiske utfordringer med foreldrekontakt, som manglende oppmøte på foreldremøter og språkbarrierer der mange har en minoritetsbakgrunn. Videre var det mange, også på ungdomsskolen, som var skeptiske til å kommunisere at man skal ha null-torelanse for alkoholbruk (slik EFFEKT legger opp til), og at det ville være å blande seg inn i oppdragelsen.

Man kan også stille spørsmål ved hvor stort forebyggingspotensialet er for en slik intervensjon i dagens situasjon. De fleste norske tenåringsforeldre ser allerede ut til å ha et restriktivt syn på ungdoms alkoholbruk og regler for barnas alkoholbruk. Opinionsundersøkelse for Vinmonopolet i 2024¹⁸ viste at halvparten av foreldrene mente at ungdom bør være over 18 år før de i det hele tatt får smake alkohol hjemme sammen med foreldrene, 84 % mente at ungdom bør være over 18 år for å få dicke moderate

¹⁸ Gjengitt her: [Innsikt om unge og rus 2024-2025 - Opinion for Helsedirektoratet.pdf](#), s. 24

mengder øl eller vin hjemme sammen med foreldrene, og 81 % mente at barna måtte ha fylt 18 år før det var greit at de drakk moderate mengder alkohol ute med venner.

2. Selektivt/individrettet program

(adresserer individuell psykisk sårbarhet)

a. Beskrivelse av intervensjonen

Begge utgaver av ISDUP beskriver dette som en intervensjon der målgruppen er ungdom med bestemte personlighetstrekk, som tidligere er vist å ha økt risiko for rusmiddelbruk. Intervensjonen skjer i skolen og målsettingen er å bedre elevenes mestringsstrategier for derved å redusere rusmiddelbruken i denne høy-risikogruppen¹⁹.

I EUPC er denne typen program kun inkludert som et eksempel på skolebaserte intervensjoner (kapittel 6), og indikasjon på effekt er angitt som tilstrekkelig.

b. Hovedfunn fra litteraturgjennomgang

ISDUP oppsummerer internasjonal evidens for effekt av programmer rettet mot individuell psykisk sårbarhet basert på fire publikasjoner fra to relaterte intervensjoner (Adventure og det nåværende PreVenture), begge implementert i Storbritannia. Denne intervensjonen retter seg mot ungdom som, på grunnlag av bestemte personlighetstrekk, vurderes å ha høy risiko for rusmiddelbruk. Hensikten med intervensjonen er å lære disse unge konkrete ferdigheter som kan hjelpe med å håndtere sårbarheten knyttet til personlighetstrekkene. I Storbritannia ble studien gjennomført blant skoleelever i aldersgruppen 13 – 16 år. De som skåret høyt på en skala (SURPS) som måler personlighetstrekk som er forbundet med høy risiko for rusmiddelbruk kom

¹⁹ "Some personality traits, such as sensation-seeking, impulsiveness, anxiety sensitivity or feelings of hopelessness, are associated with increased risk of substance use. These indicated prevention programmes help those adolescents who are particularly at risk to deal constructively with emotions arising from their personalities instead of using negative coping strategies including hazardous and harmful alcohol use. Therefore, they consist mostly of developmental components."

enten i en intervensjonsgruppe eller en kontrollgruppe. Intervensjonen omfattet to økter på 90 minutter hver, og foregikk i skoletiden og ved hjelp av lærere (eller andre) som hadde fått opplæring. Elevene ble gjerne hentet ut av klassen for å delta i intervensjonsøktene [15].

De britiske studiene ble gjennomført på skoler, enten av klinikere, forskerteam eller lærere, og studiene var registrert som kliniske forsøk. Det er rimelig god overensstemmelse mellom intervensjonene i den refererte litteraturen og ISDUPs beskrivelse av intervensjonen.

Begge utgavene av ISDUP refererer til de samme publikasjonene, men den første utgaven gir en mer detaljert oppsummerende konklusjon enn den andre utgaven, blant annet med hensyn til effekt av intervensjonen. Imidlertid beskriver begge utgavene kun intervensjonseffekt med hensyn til alkoholbruk, til tross for at det også ble funnet effekter med hensyn til annen rusmiddelbruk (for eksempel cannabis og kokain). Disse funnene framgår av en av publikasjonene som er referert i begge utgaver av ISDUP [16]. De refererte studiene av effekt av PreVenture har gjennomgående rapportert betydelige effekter på alkoholbruk, for eksempel: ved 6 måneders oppfølging var andelen som drakk alkohol 40 % lavere i intervensjonsgruppen, sammenliknet med kontrollgruppen [17].

Til tross for at alle de fire refererte studiene rapporterte vesentlige effekter av intervensjonen, har man i den første utgaven av ISDUP vurdert evidensen for effekt som «tilstrekkelig», det vil si 2 av 5 stjerner. I den andre utgaven av ISDUP heter det at programmet «kan redusere andelen som drikker og andelen med episodisk høyt konsum over en to-års oppfølgingsperiode»²⁰.

Det finnes flere andre RCT'er som kunne vært, men ikke ble, inkludert i ISDUP, en fra Canada, en fra Nederland, og en fra Australia (se oversiktsstudien av Edalati & Conrod [18]. I tillegg er effekter på cannabisbruk også beskrevet i en publikasjon [19] som var tilgjengelig, men som ikke ble inkludert i andre utgaven av ISDUP.

²⁰ "... can lower the rates of drinking and binge drinking in a two-year follow-up period".

I EUPC er denne intervensjonen («Adressering av individuelle psykiske sårbarheter» i den norske versjonen) kun omtalt i Tabell 12 i kapittelet om skoleintervensjoner. I tabellen er intervensjonen beskrevet som «universell» og indikasjon på effekt er angitt med to stjerner og beskrevet som «tilstrekkelig». I Xchange er det beskrevet studier fra tre RCT'er i Europa, de to fra Storbritannia som også er referert i ISDUP, samt en RCT fra Nederland. Sistnevnte fant ingen effekt på prevalens av episodisk høyt alkoholinntak (binge drinking) ved 12 måneders oppfølging, men en gunstig effekt på frekvens og utvikling av slik risikofylt drikking [20]. I Xchange er dette programmet vurdert som «kanskje fordelaktig».

Vår vurdering av evidensen fra RCT'ene som er referert i ISDUP, er at evidensen for effekt av denne intervensjonen er underkommunisert. I den andre utgaven av ISDUP er det gitt den samme vage beskrivelsen («kan forebygge rusmiddelbruk») for denne intervensjonen som for familiebaserte program, og i Xchange Registry er det også gitt den samme vurderingen av evidens for effekt for PreVenture som for de familiebaserte programmene ÖPP/EFFEKT og Triple P, altså «kanskje fordelaktig». Dette til tross for at det er betydelig sterkere evidens for effekt av PreVenture enn av de familiebaserte programmene.

c. Overførbarhet av evidens

I ISDUP er evidens for denne selektive intervensjonen basert på ett program (kalt Adventure eller PreVenture). Effekten er undersøkt i studier fra flere land. I tillegg til de refererte studiene fra Storbritannia er dette programmet også testet i Canada, Nederland og i Australia [18]. De nederlandske studiene [20, 21] er omtalt i Xchange²¹ og er antakelig de mest relevante i norsk sammenheng. Disse fant at programmet ikke hadde effekt på andelen som hadde et episodisk høyt inntak eller problemdrikking, men det hadde en gunstig effekt på frekvens og utvikling av slik risikofylt drikking [20]. Innenfor noen undergrupper av elever (de med angstsymptomer og sensasjonssøking, og elever på yrkesfag) hadde programmet også en gunstig effekt på andelen med episodisk høyt inntak [21].

²¹ https://www.euda.europa.eu/best-practice/xchange/personality-targeted-substance-misuse-intervention-preventure_en

d. Gjennomførbarhet i norsk kontekst

Intervjuer med lærere og rektorer viste at det var en utbredt skepsis til en slik tilnærming, og begge grupper begrunnet dette med at de mente det ville være etisk utfordrende og ville kunne føre til stigmatisering av elever. De var opptatt av viktigheten av å ivareta og følge opp elever som viser tegn til å ha rusmiddelproblemer, men mente at hovedansvaret for en individuell oppfølging av disse elevene bør ligge hos helsesykepleier.

Helsedirektoratet understreker i sin publikasjon «Lokale folkehelsetiltak – veiviser for kommunen»²² viktigheten av å unngå stigmatisering folkehelsetiltak i sin alminnelighet, og utdyper:

«Universelle tiltak kan ofte være den beste måten å nå risikogruppene på. Sterk grad av behovsretting og målsøm kan ofte virke mot sin hensikt gjennom stigmatisering og umyndiggjøring av de grupper man ønsker å hjelpe.»

Før man vurderer eventuell implementering av dette programmet i en norsk kontekst, bør man altså ta i betraktning at en selektiv intervensjon basert på personlighetskjenneretegn kan være stigmatiserende. Dette ble også omtalt i Forslag til nasjonalt program for rusforebyggende arbeid blant barn og unge²³. Tilsvarende vurdering ble også gitt i forbindelse med erfaringer med å implementere PreVenture i Nederland ²⁴.

3. Universelle skoleprogrammer

²² Lokale folkehelsetiltak – veiviser for kommunen - Helsedirektoratet

²³ <https://www.helsedirektoratet.no/rapporter/forslag-til-nasjonalt-program-for-rusforebyggende-arbeid-blant-barn-og-unge/anbefalinger-om-programmets-struktur-og-faglige-innhold/styrking-av-kunnskapsgrunnlag-for-enkelte-tiltak-pa-lokalt-niva>

²⁴ [Preventure - a personality-targeted intervention to prevent substance use disorders in vulnerable youth | www.euda.europa.eu](http://www.euda.europa.eu)

(forebyggende opplæring basert på personlige og sosiale ferdigheter og sosial påvirkning)

a. Beskrivelse av intervensjonen

Begge utgavene av ISDUP beskriver disse programmene som primært universelle intervensjoner hvor målgruppen er ungdom på flere utviklingstrinn, intervensjonen skjer i skolen og gjennomføres av lærere, og målsettingen er å bedre sosial kompetanse i vid forstand for derved å redusere/forebygge tidlig rusmiddelbruk²⁵. ISDUP beskriver to kategorier av universelle skoleprogrammer, en er rettet mot å styrke elevenes personlige og sosiale ferdigheter på barnetrinnet (middle childhood), og en rettet mot å styrke sosiale ferdigheter og påvirkning tidlig i ungdomstiden (early adolescence). Begge programmene gjennomføres som skolebaserte aktiviteter og ledes av lærere som er blitt kurset. Målsettingen er å redusere rusmiddelbruk ved å styrke personlige og sosiale ferdigheter i vid forstand og forståelse av sosial påvirkning, og fokus flyttes gradvis over mot rusmiddelbruk gjennom diskusjoner om normer og forventninger knyttet til rusmiddelbruk, det å motstå press fra jevnaldrende, og forstå mediabudskap, med mer.

²⁵ "In programmes on personal and social skills, trained teachers engage children in interactive activities to give them the opportunity to learn and practice a range of personal and social skills. These programmes are typically delivered to all children via a series of structured sessions (i.e., this is a universal intervention). The programmes provide opportunities to learn skills to be able to cope with difficult situations in daily life in a safe and healthy way. They support the development of general social competencies, including mental and emotional well-being. These programmes comprise mostly developmental components. That is, they do not typically include content with regard to specific substances, as in most communities children at this young age have not initiated use. This is not the case everywhere, and programmes targeting children who have been exposed to substances (e.g., inhalants) at this very young age could, if wished, refer to the substance-specific guidance included for "Prevention education based on social competence and influence" in the section on "Early adolescence", below."

"During skills-based prevention programmes, trained teachers engage students in interactive activities to give them the opportunity to learn and practise a range of personal and social skills (social competence). These programmes focus on fostering substance and peer refusal abilities that allow young people to counter social pressures to use substances and in general cope with challenging life situations in a healthy way.

In addition, they provide the opportunity to discuss, in an age-appropriate way, the different social norms, attitudes and positive and negative expectations associated with substance use, including the consequences of substance use. They also aim to change normative beliefs on substance use addressing the typical prevalence and social acceptability of substance use among peers (social influence)."

Også for denne typen program har EUPC kapittelet, sammenliknet med ISDUP, en mer nyansert og sammensatt beskrivelse av programmene, deres teoretiske forankring og implementering og utfordringer²⁶.

b. Hovedfunn i litteraturgjennomgangen

I ISDUP andre utgave er det angitt referanser til 14 systematiske oversiktsstudier (publisert mellom 2003 og 2016) som evidensgrunnlag for universelle skolebaserte programmer for å forebygge rusmiddelbruk. Av disse 14 var det fem som kun fokuserte på forebygging av illegal rusmiddelbruk [22-26], hvorav en [23] kun vurderte effekt på cannabisbruk. To meta-analyser fokuserte på evalueringer av ett enkelt program, nemlig det amerikanske Drug Abuse Resistance Education (D.A.R.E.)-programmet [24, 25]. To oversiktsstudier fokuserte utelukkende på forebygging av alkoholbruk [27, 28], og de resterende oversiktsstudiene vurderte forebygging av rusmiddelbruk mer vidtgående og omfattet alkohol, tobakk, andre rusmidler, og ofte også andre typer risikoatferd [29-35]. En av disse [29] var avgrenset til skolebaserte intervensjoner i Spania. Noen oversiktsstudier var angitt for programmer både på barnetrinnet og i tidlig ungdomstid, og mange primærstudier inngikk i flere eller mange av oversiktsstudiene. Programmer som ALERT, DARE, Unplugged, TND (Project Towards No Drug Abuse) og GBG (Good Behaviour Game) er hyppig nevnt. Oppsummeringene i ISDUP gir også her i liten grad detaljert informasjon om spesifikke effekter (som for eksempel reduksjon i prevalens eller frekvens av rusmiddelbruk) for ulike intervensjoner, men de er tydelige på hyppige null-funn for programmer rettet mot illegal rusmiddelbruk.

²⁶ "School, like the family, is one of the micro-level environments that serves as a key institution in shaping children's development and their prosocial attitudes and behaviour. There are many complex interactions among the biological, personal, social and environmental characteristics that affect human behaviour. These interactions shape the values, beliefs, attitudes and behaviours of children and young people and are particularly important to the physical, emotional and social development from childhood to adolescence and from adolescence to adulthood. The school can influence how children and young people perceive the acceptability and unacceptability of various positive and negative behaviours. Consequently, school interventions can affect an individual's vulnerability to and risk of specific behaviours and substance use in particular."

ISDUP beskriver slike skoleprogrammer som følger: For barnetrinnet «I programmer som bidrar til opplæring av personlige og sosiale ferdigheter, er det lærere med opplæring som gjennom interaktive aktiviteter engasjerer barna og gir dem mulighet til å lære og praktisere en rekke personlige og sosiale ferdigheter. Disse programmene gjennomføres for alle elevene i en serie av strukturerte sesjoner (dvs. dette er en universell intervensjon).²⁷» Skoleprogrammer for elever tidlig i ungdomstiden er beskrevet på en lignende måte: «Gjennom ferdighetsbaserte forebyggingsprogrammer engasjerer opplærte lærere elevene i interaktive aktiviteter for å gi dem mulighet til å lære og praktisere en rekke personlige og sosiale ferdigheter (sosial kompetanse).»²⁸ Flere av de refererte oversiktsstudiene, og mange av de underliggende primærstudiene, svarer imidlertid ikke til en slik beskrivelse av intervensjonen. For eksempel: en oversiktsstudie [35] omhandlet computer/internett-baserte programmer (det er altså ikke lærere som gjennomfører programmet), og en annen [33] omhandlet intervensjoner der andre ungdommer gjennomførte programmet (og målgruppen var opp til 21 år). Ellers var det også flere av primærstudiene som inngikk i disse 14 oversiktsstudiene som heller ikke reflekterte universell implementering, men snarere hadde målgrupper som høy-risikogrupper av ulike typer: ungdom med antisosiale tendenser, ungdom fra ressurs-svake områder, fra ene-foreldrefamilier, med minoritetsbakgrunn, osv. I tillegg var det betydelig heterogenitet med hensyn til programmets innhold og gjennomføringsmåter, og mange intervensjoner var verken basert på sosiale ferdigheter/sosial påvirkning eller gjennomført av lærere. I tillegg var det også ofte flere andre målsettinger med intervensjonen, som for eksempel å redusere seksuell risikoatferd og vold.

Disse forholdene gjør det nærmest umulig å identifisere effekt av *universelle skole-implementerte intervensjoner basert på styrking av personlige og sosiale ferdigheter og sosial kompetanse og påvirkning* ut fra de refererte oversiktsstudiene i ISDUP.

²⁷ "In programmes on personal and social skills, trained teachers engage children in interactive activities to give them the opportunity to learn and practice a range of personal and social skills. These programmes are typically delivered to all children via a series of structured sessions (i.e., this is a universal intervention)"

²⁸ "During skills-based prevention programmes, trained teachers engage students in interactive activities to give them the opportunity to learn and practise a range of personal and social skills (social competence)".

I korte trekk: den refererte evidensen fra ISDUP kan bedre forstås som altomfattende «skolebaserte intervensjoner», snarere enn programmer som utelukkende foregår i skolen, er gjennomført av lærere og som er basert på sosial kompetanse og påvirkning. I den første utgaven av ISDUP ble disse programmene vurdert å ha “god evidens” for effekt (3 av 5 stjerner). I den andre utgaven ble programmene for barnetrinnet oppsummert med den vage beskrivelsen « ... kan forebygge bruk av tobakk, alkohol og narkotika, særlig ved lengre oppfølging.»²⁹ Det ble brukt tydeligere formuleringer for å beskrive evidens for programmer for elever tidlig i ungdomstiden: «med hensyn til primære utfall, er det ifølge disse studiene visse programmer basert på en kombinasjon av sosial kompetanse og sosial påvirkning som forebygger bruk av tobakk, alkohol og narkotika (forebyggende effekter er små men konsistente på tvers av studier, også på lengre sikt (lenger enn 12 måneder)³⁰.»

Disse konklusjonene (når vi ser bort fra tobakk som utfall) synes primært å være basert på en oversiktsstudie fra Cochrane [22] som undersøkte effekt av skolebasert forebygging av illegal rusmiddelbruk samt en oversiktsstudie fra 2003 [34] som belyste langtidseffekter av psyko-sosiale intervensjoner på ungdoms rusmiddelbruk. Evidensen fra de andre oversiktsstudiene var mer kompleks. På samme måte som for foreldre-/familiebaserte programmer angir ikke ISDUP i tilstrekkelig grad at det er svakheter ved mange av de inkluderte primærstudiene i oversiktslitteraturen, som dårlig kvalitet på studier eller risiko for skjevhet.

Det var utfordrende å gjøre en vurdering av den refererte litteraturen. Kun to [22, 34] av de 14 oversiktsstudiene fokuserte spesifikt på intervensjoner (omtrent) slik de er beskrevet i ISDUP, altså tiltak basert på sosial kompetanse-/sosial påvirkningsmodell, og gjennomført av (trente) lærere i skolesammenheng. De fleste oversiktsstudiene undersøkte bare forskjellige typer rusmiddelintervensjoner som ble gjennomført i skolen. To oversiktsstudier omhandlet det amerikanske DARE-programmet (dvs. skolebasert intervensjon basert på rusmiddelkunnskap og ferdigheter for å motstå

²⁹ “... can prevent tobacco, alcohol and drug use, particularly in a longer follow-up.”

³⁰ “With regard to primary outcomes, according to these studies, certain programmes based on a combination of a social competence and social influence prevent tobacco use, alcohol use and drug use (preventive effects are small but consistent across studies, also in the long term (longer than 12 months).”

gruppepress, men gjennomført av politibetjenter, ikke av lærere). Oversiktsstudiene omfattet også en rekke intervensjoner som enten var computer-assisterte eller ledet av jevnaldrende elever.

Den refererte litteraturen i ISDUP omfatter altså svært heterogene intervensjoner, det vil si de er skolebaserte programmer, men ikke nødvendigvis basert på sosial kompetanse-/påvirkningsmodellen, og ikke nødvendigvis gjennomført av lærere. ISDUP synes å gi en overdrevet positiv oppsummering av den samlede refererte dokumentasjonen for effekt av slike skolebaserte programmer i vid forstand, spesielt når det gjelder tidlig ungdomsalder. Påstandene om effekter (det vil si: «visse programmer ... forebygger bruk av tobakk, alkohol og rusmidler») ble ikke klart beskrevet med hensyn til vanlig brukte folkehelseindikatorer som forekomst osv., og slike oppsummeringer er dermed antakelig for sparsomme og av mindre praktisk verdi for utforming av kunnskapsbasert forebygging.

I EUPC har man i kapittel 6 ganske enkelt beskrevet skole-baserte programmer, det vil si intervensjoner som blir gjennomført i skolen. Dette kan for eksempel omfatte elev-til-elev-intervensjoner eller digitale intervensjoner utenfor skoletiden, det kan være universelle eller selektive programmer, med ulikt innhold og ulik teoretisk forankring. I tabell 12 (EUPC, norsk versjon) angis tre typer av skolebaserte forebyggende intervensjoner, den første av disse er «Forebyggende opplæring basert på personlige og sosiale ferdigheter og sosial påvirkning». Dette er angitt å være både en universell og en selektiv intervensjon. Indikasjon på effekt er beskrevet som «God», og har fått tre av fem stjerner. I EUPC gis det noen eksempler på programmer «som har vist lovende resultater i følge flere evalueringer i ulike europeiske land.» Ett av disse er Unplugged, som i stor grad samsvarer med ISDUPs beskrivelse av universelle skoleprogram basert på sosial kompetanse og påvirkning. I Xchange er dette programmet rangert som «gunstig», og EUPC (norsk versjon) angir at dette «tyder på at programmet sannsynligvis er effektivt i ulike kontekster». Xchange baserer dette på RCT'er fra flere land. En av disse omfattet 7 land (Østerrike, Belgia, Tyskland, Hellas, Italia, Spania og Sverige), og her fant man at programmet reduserte episodisk høyt alkoholinntak og cannabisbruk, men først og fremst blant gutter [36]. To andre RCT studier av Unplugged som er omtalt i Xchange, har

belyst effekt på rusmiddelbruk, men begge disse er beheftet med vesentlige metodologiske svakheter³¹.

Ytterligere og nyere evidens er også tilgjengelig når det gjelder universelle skolebaserte programmer. For eksempel vurderte en nylig omfattende litteraturgjennomgang [37] en rekke individuelle-, familie- og skolebaserte intervensjoner fra 66 studier, hvorav de fleste var universelle (n=52) og skolebaserte (n=41). Forfatterne uttalte: «Vi fant evidens, som var av moderat kvalitet, for at universelle skolebaserte intervensjoner sannsynligvis har liten eller ingen kortsiktig effekt (opptil 12 måneder) når det gjelder alkoholbruk, tobakksbruk, cannabisbruk og annen ulovlig rusmiddelbruk³². For målrettede skolebaserte intervensjoner var det evidens av lav kvalitet for ingen eller liten kortsiktig effekt for alkoholbruk, tobakksbruk, cannabisbruk eller og annen ulovlig rusmiddelbruk³³.»

c. Overførbarhet av evidens

Som tidligere nevnt, er litteraturen som er referert i ISDUP minst ti år gammel, og mange av primærstudiene langt eldre, som for eksempel studiene av DARE-programmet som inngår i flere oversiktsstudier. Man kan derfor spørre seg om disse evaluerte intervensjonene ville hatt de samme effektene i dag, selv innenfor de samme jurisdiksjonene – med tanke på de betydelige samfunnsmessige endringene som har skjedd, slik som politiske og økonomiske endringer, den digitale revolusjonen, framveksten av sosiale medier, endringer i rusmiddelpolitikk og rusmiddelmarkeder, og

³¹ [Unplugged - a Comprehensive Social Influence programme for schools: life skills training with correction of normative beliefs | www.euda.europa.eu](http://www.euda.europa.eu)

³² Her har vi tatt ut de oppgitte effektestimaterne fra sitatet, og gjengir dem her: «alkoholbruk (OR 0,94, 95 % KI: 0,84, 1,04), tobakksbruk (OR 0,98, 95 % KI: 0,83, 1,15), cannabisbruk (OR 1,06, 95 % KI: 0,86, 1,31) og annen ulovlig rusmiddelbruk (OR 1,09, 95 % KI: 0,85, 1,39)». En kommentar til disse effektestimaterne: Når OR er mindre enn 1, er effekten gunstig med hensyn til rusmiddelbruk (intervensjonen fører til mindre bruk), når OR er større enn 1, er effekten ikke-gunstig. Men, ingen av estimatene var statistisk signifikante (fordi 95 % KI omsluttet 1,00).

³³ Her har vi tatt ut de oppgitte effektestimaterne fra sitatet, og gjengir dem her: alkoholbruk (OR 0,90, 95 % KI: 0,74-1,09), tobakksbruk (OR 0,86, 95 % KI: 0,66, 1,11), cannabisbruk (OR 0,84, 95 % KI: 0,66-1,07) og annen ulovlig rusmiddelbruk (OR 0,79, 95 % KI 0,62-1,02). En tilsvarende kommentar som over til disse effektestimaterne: Når OR er mindre enn 1, er effekten gunstig med hensyn til rusmiddelbruk (intervensjonen fører til mindre bruk). Men, ingen av estimatene var statistisk signifikante (fordi 95 % KI omsluttet 1,00).

pandemi. I tillegg er størstedelen av den refererte evidensen i ISDUP basert på nord-amerikanske intervensjoner. Det vil derfor være mer relevant for norske forhold å sette søkelys på nyere evidens fra EUPC og tilhørende evidensportal.

Evidens for effekt av programmet Unplugged er beskrevet i Xchange, og omfatter fire studier, og det er angitt ni publikasjoner. Den mest omfattende studien, og også den eldste av disse, er en multisenterstudie fra store byer i 7 europeiske land, hvor Unplugged ble gjennomført blant 12-14-åringer i 2004-2005 [38]. I denne studien undersøkte man tre varianter av Unplugged, men i resultatbeskrivelsen er disse tre variantene slått sammen. Studien fant at programmet førte til en betydelig relativ reduksjon i andelen som rapporterte beruselsesdrikking eller cannabisbruk, men korttidseffekt ble kun funnet blant gutter, ikke blant jenter [39]. To studier fra Tsjekkia er omtalt, og den ene av disse belyser kun effekt på tobakksbruk. Den andre tsjekkiske studien synes å være beheftet med flere metodologiske svakheter samt at det universelle programmet synes å ha vært brukt selektivt, og her foreligger det ingen referanse i Xchange. En studie fra Frankrike er omtalt i Xchange, men den franskspråklige rapporten som er referert, er vanskelig å finne og ikke vurdert her [40]. For å oppsummere kort: En gunstig effekt av Unplugged på rusmiddelbruk er funnet kun for gutter i en studie som ligger 20 år tilbake i tid, og vi vet ikke om nyere og følgelig mer relevante studier har funnet tilsvarende effekter, som kan sannsynliggjøre funnenes overførbarhet.

d. Gjennomførbarhet i norsk kontekst

Intervjuer med lærere og rektorer viste at mange var positive til manualiserte undervisningsprogrammer, fordi de ville være kvalitetssikret, og innhold og undervisningsform derved riktig og kunnskapsbasert. Samtidig var det flere som så for seg at de ville gjøre tilpasninger til elevgruppen eller skolehverdagen, eller korte ned programmet for å redusere tidsbruken. Mange pekte på at gjennomføringen av slike programmer er tidkrevende. Både lærere og rektorer anså kurs som viktig og nyttig for å kunne gjennomføre programmet og for økt kunnskap om rusmiddelbruk, Samtidig mente særlig rektorer at det ville være en utfordring med hensyn til tidsbruk og økonomi. Andre utfordringer knyttet til å ta i bruk manualiserte skoleprogrammer, handlet om

erfaringer med programmer som ikke opplevdes som relevante for norske forhold generelt eller for aldersgruppen, og at de dermed ikke hadde nytte av det. Rektorer ønsket seg også at skoleeier eller andre myndigheter stiller krav om og legger til rette for gjennomføring av programmer. Mange lærere var opptatt av å kunne kople undervisning om rus opp til kompetansemålene i ulike fag.

Erfaringer med å implementere Unplugged i Sverige, kan ha relevans også i norsk kontekst. Noen av utfordringene som ble nevnt i Xchange var at programmet var tidkrevende og tok mer av skoletiden enn forventet, og at det er høy risiko for at programmet tilpasses og modifiseres slik at det blir ganske annerledes enn det opprinnelige programmet³⁴.

³⁴ [Unplugged - a Comprehensive Social Influence programme for schools: life skills training with correction of normative beliefs | www.euda.europa.eu](http://www.euda.europa.eu)

4. Oppsummering og konklusjoner

Som vi har sett av gjennomgangen av refererte studier i ISDUP, er det for det første et betydelig sprik mellom hvordan intervensjonene beskrives i ISDUP og hva slags intervensjoner som er evaluert i den refererte litteraturen. Dette gjelder spesielt for foreldre-/familiebaserte programmer og universelle skoleprogrammer. ISDUP kan derved gi inntrykk av at evidensen er mer omfattende og mer entydig med hensyn til effekt, enn hva den refererte litteraturen tilsier. Den refererte litteraturen har også svakheter i flere henseender. Den refererte oversiktslitteraturen (fram til 2018) og de underliggende primærstudiene blir gradvis mer utdatert, og vi ser eksempler på at nyere oversiktsstudier tegner et annet bilde av evidens for effekt. Det er også eksempler på at sentrale oversiktsstudier som var tilgjengelige før 2018, ikke ble inkludert. Videre er oversiktsstudiene oftest utydelige på effekt-type og størrelse, og primærstudier av varierende, også dårlig, kvalitet er gjerne inkludert.

EUPC angir eksempler på spesifikke programmer, både foreldre-/familiebaserte programmer (som EFFEKT) og universelle skoleprogrammer (som Unplugged), og refererte studier i Xchange, sammen med oppsummerte erfaringer fra implementering av programmet, kan gi et bilde av hvorvidt og eventuelt i hvilken grad programmene er egnet til å forebygge rusmiddelbruk i europeiske land.

Basert på ovenstående gjennomgang av forskningslitteratur og vurderinger av overførbarhet og implementerbarhet i norsk kontekst, har vi følgende konklusjoner og anbefalinger:

1. Manualiserte familieprogrammer, også inkludert rene foreldrerettete programmer, har noe evidens for effekt i enkelte eldre studier fra europeiske land, men ikke evidens for effekt i nyere kunnskapsoppsummeringer. Det kan derfor ikke anbefales å implementere dette i norsk kontekst nå.
2. Selektive/individrettete programmer som adresserer individuell psykisk sårbarhet, nærmere bestemt PreVenture (eller relaterte programmer) har evidens for gunstig effekt, som både er av en betydelig størrelse og varighet. Våre kvalitative data tyder imidlertid på at det vil være lav aksept blant lærere og

rektorer for å iverksette slike tiltak. Slike selektive programmer kan derfor heller ikke anbefales i norsk kontekst.

3. Universelle skoleprogrammer har noe evidens for effekt på rusmiddelbruk, men forventet effekt er i beste fall liten og varierer mellom ulike programmer. Unplugged er et universelt skoleprogram som er vurdert som 'fordelaktig' i EUPC/Xchange, og evidens for effekt er fra en enkelt større studie i 7 europeiske land. Det er imidlertid flere forhold som tilsier at det er svært usikkert om man kan forvente tilsvarende effekt i dag, selv under optimale betingelser for intervensjonen. Studien ligger 20 år tilbake i tid, nyere studier av god kvalitet i EUPC/Xchange har ikke vist gunstig effekt av dette programmet, og nyere oversiktsstudier av universelle skolebaserte programmer (f.eks. [37]) viser at slike programmer sannsynligvis har liten eller ingen kortsiktig effekt på rusmiddelbruk. Man må også ta i betraktning at intervensjonen forutsetter en del ressursbruk (2,5 dagers kursing av lærere og 12 skoletimer med elev-intervensjon). Mange lærere og rektorer tror det vil være vanskelig å finne tid og penger til slike tiltak, og et manualisert program vil sannsynligvis bli tilpasset og/eller forkortet ved en evt. gjennomføring. Det er følgelig ikke grunnlag for å anbefale skoler å implementere Unplugged nå.
4. Litteraturen i ISDUP og EUPC er både ufullstendig og til dels utdatert. Man kan derfor vurdere å gjøre grundige systematiske søk for å identifisere mulige effektive intervensjoner fra nyere tid og relevant kontekst, og i neste fase undersøke implementerbarhet og effekt i liten skala, men gitt ovennevnte vurderinger, er det usikkert om dette vil være hensiktsmessig.

Referanser

1. United Nations Office on Drugs and Crime, *International standards on drug use prevention*. 2015: Vienna.
2. UNODC and WHO, *International Standards on Drug Use Prevention. Second updated edition*. 2018, UNODC: Vienna.
3. EMCDDA, *European Prevention Curriculum: a handbook for decision-makers, opinion-makers and policy-makers in science-based prevention of substance use* 2019, EMCDDA: Lisbon. p. 172.
4. Allen, M.L., et al., *Effective Parenting Interventions to Reduce Youth Substance Use: A Systematic Review*. Pediatrics, 2016. **138**(2).
5. Kuntsche, S. and E. Kuntsche, *Parent-based interventions for preventing or reducing adolescent substance use - A systematic review*. Clinical Psychology Review, 2016. **45**: p. 89-101.
6. Foxcroft, D.R. and A. Tsertsvadze, *Universal family-based prevention programs for alcohol misuse in young people*. Cochrane Database of Systematic Reviews, 2011(9).
7. Emmers, E., G.E. Bekkering, and K. Hannes, *Prevention of alcohol and drug misuse in adolescents: An overview of systematic reviews*. Nordic Studies on Alcohol and Drugs, 2015. **32**(2): p. 183-198.
8. Vermeulen-Smit, E., J. Verdurmen, and R. Engels, *The effectiveness of family interventions in preventing adolescent illicit drug use: A systematic review and meta-analysis of randomized controlled trials*. Clinical child and family psychology review, 2015. **18**(3): p. 218-239.
9. Van Ryzin, M.J., et al., *A component-centered meta-analysis of family-based prevention programs for adolescent substance use*. Clinical Psychology Review, 2016. **45**: p. 72-80.
10. de Vicente, M.V., et al., *Meta-analysis of family-based selective prevention programs for drug consumption in adolescence*. Psicothema, 2017. **29**(3): p. 299-305.
11. Bo, A., A.H. Hai, and J. Jaccard, *Parent-based interventions on adolescent alcohol use outcomes: A systematic review and meta-analysis*. Drug and alcohol dependence, 2018. **191**: p. 98-109.
12. Gilligan, C., et al., *Family-based prevention programmes for alcohol use in young people*. Cochrane Database of Systematic Reviews, 2019(3).
13. de Menezes, J.C.L. and S.G. Murta, *Cultural adaptation process of the strengthening families program (10–14) around the world: an Integrative Review*. Trends in Psychology, 2021. **29**(1): p. 31-50.
14. Bjørknes, R., R.A. Koposov, and H. Eng, *Kunnskapsoppsummering og klassifisering av tiltaket: Kjærlighet og Grenser (3. utg.)*. 2021.
15. Conrod, P.J., et al., *Effectiveness of a selective, personality-targeted prevention program for adolescent alcohol use and misuse: a cluster randomized controlled trial*. JAMA psychiatry, 2013. **70**(3): p. 334-342.
16. Conrod, P.J., N. Castellanos-Ryan, and J. Strang, *Brief, personality-targeted coping skills interventions and survival as a non-drug user over a 2-year period during adolescence*. Archives of general psychiatry, 2010. **67**(1): p. 85-93.

17. O'Leary-Barrett, M., et al., *Personality-targeted interventions delay uptake of drinking and decrease risk of alcohol-related problems when delivered by teachers*. Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry, 2010. **49**(9): p. 954-963. e1.
18. Edalati, H. and P.J. Conrod, *A review of personality-targeted interventions for prevention of substance misuse and related harm in community samples of adolescents*. Frontiers in Psychiatry, 2019. **9**: p. 770.
19. Mahu, I.T., et al., *Can cannabis use be prevented by targeting personality risk in schools? Twenty-four-month outcome of the adventure trial on cannabis use: a cluster-randomized controlled trial*. Addiction, 2015. **110**(10): p. 1625-1633.
20. Lammers, J., et al., *Effectiveness of a selective intervention program targeting personality risk factors for alcohol misuse among young adolescents: results of a cluster randomized controlled trial*. Addiction, 2015. **110**(7): p. 1101-1109.
21. Lammers, J., et al., *Effectiveness of a selective alcohol prevention program targeting personality risk factors: Results of interaction analyses*. Addictive Behaviors, 2017. **71**: p. 82-88.
22. Faggiano, F., et al., *Universal school-based prevention for illicit drug use (Review)*. 2014, The Cochrane Collaboration Library.
23. Norberg, M.M., S. Kezelman, and N. Lim-Howe, *Primary prevention of cannabis use: A systematic review of randomized controlled trials*. PLOS One, 2013. **8**(1).
24. Pan, W. and H. Bai, *A multivariate approach to a meta-analytic review of the effectiveness of the DARE program*. International journal of environmental research and public health, 2009. **6**(1): p. 267-277.
25. West, S.L. and K.K. O'Neal, *Project DARE outcome effectiveness revisited*. American journal of public health, 2004. **94**(6): p. 1027-1029.
26. Roe, S. and J. Becker, *Drug prevention with vulnerable young people: A review*. Drugs: education, prevention and policy, 2005. **12**(2): p. 85-99.
27. Foxcroft, D.R. and A. Tsertsvadze, *Cochrane Review: Universal school-based prevention programs for alcohol misuse in young people*. Evidence-Based Child Health: A Cochrane Review Journal, 2012. **7**(2): p. 450-575.
28. Lee, N.K., et al., *What works in school-based alcohol education: A systematic review*. Health Education Journal, 2016. **75**(7): p. 780-798.
29. Espada, J.P., et al., *Meta-analysis of the effectiveness of school substance abuse prevention programs in Spain*. Psicothema, 2015. **27**(1): p. 5-12.
30. Hale, D.R., N. Fitzgerald-Yau, and R.M. Viner, *A systematic review of effective interventions for reducing multiple health risk behaviors in adolescence*. American journal of public health, 2014. **104**(5): p. e19-e41.
31. Hodder, R.K., et al., *Systematic review of universal school-based 'resilience' interventions targeting adolescent tobacco, alcohol or illicit substance use: A meta-analysis*. Preventive Medicine, 2017. **100**: p. 248-268.
32. Jackson, C., et al., *Interventions to prevent substance use and risky sexual behaviour in young people: a systematic review*. Addiction, 2012. **107**(4): p. 733-747.
33. MacArthur, G.J., et al., *Peer-led interventions to prevent tobacco, alcohol and/or drug use among young people aged 11–21 years: a systematic review and meta-analysis*. Addiction, 2016. **111**(3): p. 391-407.

34. Skara, S. and S. Sussman, *A review of 25 long-term adolescent tobacco and other drug use prevention program evaluations*. Preventive medicine, 2003. **37**(5): p. 451-474.
35. Champion, K.E., et al., *A systematic review of school-based alcohol and other drug prevention programs facilitated by computers or the Internet*. Drug and Alcohol Review, 2013. **32**: p. 115-123.
36. Vigna-Taglianti, F.D., et al., *“Unplugged,” a European school-based program for substance use prevention among adolescents: Overview of results from the EU-Dap trial*. New directions for youth development, 2014. **2014**(141): p. 67-82.
37. Tinner, L., et al., *Individual-, family-and school-based interventions to prevent multiple risk behaviours relating to alcohol, tobacco and drug use in young people aged 8-25 years: a systematic review and meta-analysis*. BMC Public Health, 2022. **22**(1): p. 1111.
38. Faggiano, F., et al., *The effectiveness of a school-based substance abuse prevention program: 18-month follow-up of the EU-Dap cluster randomized controlled trial*. Drug and alcohol dependence, 2010. **108**(1-2): p. 56-64.
39. Vigna-Taglianti, F., et al., *Is universal prevention against youths' substance misuse really universal? Gender-specific effects in the EU-Dap school-based prevention trial*. Journal of Epidemiology & Community Health, 2009. **63**(9): p. 722-728.
40. LECRIQUE, J.-M., *Évaluation d'Unplugged dans le Loiret, programme de prévention de l'usage de substances psychoactives au collège*. Saint-Maurice, Santé publique France, 2019.

Vedlegg 1.

Implementerbarhet av rusforebyggende programmer i norsk kontekst – kvalitativ del

I kunnskapsgrunnlaget var det også behov for kvalitativ kunnskap om muligheter for implementering av ulike typer kunnskapsbaserte rusforebyggende programmer i norsk kontekst. Dette dreier seg om programmer der det foreligger forskning som viser at programmene har vist å ha en gunstig effekt på rusmiddelbruk, for eksempel i form av lavere andel som bruker alkohol eller narkotika. Vi gjennomførte derfor 20 intervjuer med lærere og rektorer på ungdomsskole og videregående skole. Alle navn er anonymisert med pseudonymer. Vi intervjuet 10 rektorer og 10 lærere, der det blant annet ble det stilt spørsmål om deres vurdering av tre typer manualiserte programmer. Disse tre inngikk hyppig i den refererte litteraturen i ISDUP og var vurdert i EUPCs evidensportal.

Den første typen var skolebaserte universelle programmer for elever, som for eksempel Unplugged. I intervjuguiden ble dette beskrevet som et «rusforebyggende arbeid som tar opp temaer som mestring og gruppepress, i tillegg til kunnskap om helseskader ved rusbruk. Undervisningen gjøres ukentlig over en periode på noen måneder, og lærerne får tilbud om kurs.»³⁵

Den andre typen var foreldrerettete program, som for eksempel EFFEKT. I intervju-guiden ble dette beskrevet som et «rusforebyggende program som retter seg spesielt mot å informere

³⁵ I Intervjuguiden var følgende eksempel angitt dersom det var ønske om mer informasjon om denne programtypen.

Unplugged: Dette er et skolebasert program som inneholder komponenter som fokuserer på kritisk tenkning, beslutningstaking, problemløsning, kreativ tenkning, effektiv kommunikasjon, mellommenneskelige relasjonsferdigheter, selvbevissthet, empati, mestring av følelser og stress, normative overbevisninger og kunnskap om skadelige helseeffekter av rusmidler. Læreplanen består av 12 en-timers enheter som undervises en gang i uken av klasselærere som tidligere har deltatt på et 2,5-dagers kurs. Målgruppen er skoleelever i 12-14 års alder. Programmet er vurdert som 'gunstig' i EUPC.

og engasjere foreldre, på foreldremøter og i informasjonsmateriell som skolen sender ut. Foreldrene oppfordres til å kommunisere nulltoleranse for alkoholbruk til barna sine”.³⁶

Den tredje typen var selektive program, som PreVenture. I intervjuguiden ble dette beskrevet som «et rusforebyggende program som retter seg spesifikt mot noen grupper av sårbare elever, som velges ut basert på tester av personlighetstrekk som impulsivitet og risikovillighet, og som alle elever gjennomfører. Disse elevene får så individuelle samtaler om rus med rådgiver eller andre med relevant kompetanse.»³⁷ Deltakerne ble spurt om hva de oppfattet som fordeler og/eller ulemper med slike programmer og om de så for seg noen spesielle barrierer for implementering på deres skole.

³⁶ I Intervjuguiden var følgende eksempel angitt dersom det var ønske om mer informasjon om denne programtypen:

EFFEKT: Dette er et universelt forebyggingsprogram for ungdom mellom 13 og 16 år. Målsettingen er å hindre alkoholbruk blant tenåringer ved å endre holdningene til foreldrene deres. Foreldre oppfordres til å kommunisere nulltoleranse for alkoholbruk til barna sine. Skolen formidler informasjon til foreldrene på skolemøter i begynnelsen av hvert semester og gjennom brev/informasjonskriv som sendes hjem gjennom ungdomsskoleåret. Foreldre får også tilsendt informasjonsmateriell som beskriver organiserte aktiviteter i nærmiljøet som kan tilby barna en konstruktiv måte å bruke tiden sin på. Målgruppen er alle elever i aldersgruppen 13 – 16 år og deres foreldre. Programmet er vurdert som "gunstig" i Xchange (i EUPC).

³⁷ I Intervjuguiden var følgende eksempel angitt dersom det var ønske om mer informasjon om denne programtypen:

Preventure: Denne forebyggingsintervensjonen består av to trinn. Først kartlegges alle elevene i en test med 23 spørsmål om personlighet. Deretter får de som skårer høyt på denne testen to 90-minutters sammen med en rådgiver og en med-tilrettelegger. Øktene er rettet mot spesifikke høyrisiko personlighetstrekk: negativ tenkning; angstfølsomhet; impulsivitet; og sensasjonssøkende. Øktene er ment å gi deltakerne kunnskap om sine personlighetstyper og å identifisere og utfordre personlighetsspesifikke kognitive forvrengninger som fører til problematisk atferd. Målgruppen er elever på 9. og 10 klassetrinn. Programmet er vurdert som 'Mulig gunstig' (Possibly beneficial) i X-Change-registeret (i EUPC).

1. Universelle programmer

I denne delen gjengis deltakernes vurderinger av universelle programmer.

a) Fordeler med universelle programmer

Overordnet var de fleste av lærerne og rektorene positive til forebyggingsprogram som tilbys bredt til alle elever. Lærer Reidar mente dette var viktig fordi det ga alle elever lik prioritet, og fordi man ikke kan vite hvem av elevene som har utfordringer:

Jeg tenker nok at for skolen vår så er absolutt alle viktig. Fordi for det første så er det [*rusbruk*] så utbredt. Og min erfaring med elever som jeg har fått konkret rapport om at sliter - det var ikke elever jeg ville klart å plukke ut, for jeg kjenner jo ikke elevene. Jeg vet jo ikke at den eleven her var en gang flink, men nå er hun ikke det - hvorfor ikke det? Noen sliter, og har ikke noe rusproblem, og noen plutselig sliter fordi de har et rusproblem, men klarer seg kanskje middels fordi de egentlig er smarte.

Både lærere og rektorer snakket også om hvordan det å rette innsatsen bredt mot hele elevgruppen var utgangspunkt for mye av den forebyggende innsatsen de allerede drev med på sine skoler. Rektor Marte fortalte:

Det handler om å skape et trygt klasserom hvor elevene kan snakke om rus, og at ansatte føler seg trygge på å ta opp temaet. Vi er med på kampanjer og enkelthendelser som løfter det som tema, men det handler om kontinuerlig bevisstgjøring i hver enkelt elev. Vi har erfaring med at ungdommer får snakke med hverandre og voksne under trygge forhold. Det er essensen av ordentlig rusforebygging, mener jeg. (...) Hvis vi klarer å snakke om det generelt, blir det lettere å ta opp konkrete problemstillinger når elever er bekymret for seg selv eller venner.

Til tross for at de ikke fulgte noen program, snakket flere av rektorene og lærerne om hvordan et universelt prinsipp lå til grunn for forebyggingsinnsatsen de allerede gjorde på skolen.

Mange av de som ble intervjuet var positive til den brede innretningen i det universelle programmet som ble beskrevet for dem, med søkelys på tema som gruppepress og mestring i tillegg til kunnskap om helseskader ved rusbruk. Rektor Mari sa det slik:

Jeg synes jo at det som hørtes bra ut med dette, er at det er rettet mot rus, men det virker jo også å være rettet mot et generelt mestringsklima og gruppepress. Det tror jeg er bra, fordi rus er bare en del av dette.

En del la også vekt på at et slikt opplegg innebærer mer kontinuitet i det rusforebyggende arbeidet enn det som var situasjonen nå. Rektor Torleif var opptatt av hvordan budskap som gjentas vil huskes bedre:

Alt som gjentas, det er det kjedsommelige som gjentas og gjentas og gjentas, og som holder fast i noe. Det etablerer en rutine, det etablerer en påminnelse, det etablerer noe som du til slutt ikke kan stå imot. Sånn at du blir badet, bokstavelig talt, i noe. Ja, uansett hva det er.

Mange av lærerne var positive til at et manualbasert undervisningsopplegg, slik det ble beskrevet for dem, ville være kvalitetssikret, og at de dermed ville kunne føle seg trygge på at både innholdet som formidles og undervisningsformen var riktig og kunnskapsbasert, og at innholdet ikke var opp til den enkelte lærers interesseområder eller kunnskapsnivå. Lærer Tilde mente:

Det høres veldig fint ut. Ja, absolutt. Og så blir det jo ... Og så kan man som lærer kjenne på at ok, dette er på en måte godkjent. Vi får ikke gjort noe galt ved å snakke om det på den måten. Ja. Ja, at man får noe som er kvalitetssikra, tenker jeg på. Man får et opplegg.

Flere var også opptatt av at opplegg med en tydelig manual for hvordan det skal gjennomføres vil kreve mindre forberedelse enn om man skal lage undervisningsopplegg selv. Lærer Bjørn sa: *“Det er veldig bra. Ja, at det er en klar plan for det.”*

Det er verdt å bemerke at samtidig som de fleste av lærerne var positive til et opplegg med en klar og grundig beskrivelse av innhold og form på undervisningen, snakket flere om hvordan de så for seg å gjøre noen tilpasninger til elevgruppen, skolehverdagen eller å korthet programmet for å få tilstrekkelig med tid til fag og læremål. Som vist over var noen opptatt av at et manualbasert program vil være kvalitetssikret, men det var også noen som

snakket om at det noen ganger kunne være hensiktsmessig å tilpasse opplegget. Lærer Tilde fikk spørsmål om i hvilken grad hun trodde det var gjennomførbart å følge en manual til punkt og prikke, og svarte:

Det er jo også masse sånne opplegg som jeg har meldt elevene mine på, f.eks. på museum. Vi får litt opplegg som vi må bruke et par undervisningstimer på både før og etter opplegget der, og det er jo veldig fint, syns jeg. Ting er veldig ryddig og oversiktlig, og så kan man velge om man vil gjøre det akkurat som det står. Så kanskje man får noen ideer selv, og så gjør man litt om til sitt eget. Det kan jo f.eks. handle om at jeg syns at starten var litt lite fengende. Kanskje jeg skal starte med et bilde, eller ... Litt sånn tilpasse til hva vi skal ha om. Sånn småting som er litt mer sånn tilpassa gruppa.

Slik Siv og Tilde snakket om det framsto det som om de oppfattet det som en fordel og kanskje også en selvfølge at man tilpasset opplegget noe, selv om det fantes en klar manual.

b) Utfordring: tidsbruk og økonomi

Til tross for at flertallet av lærerne og rektorene var positive til universelle manualbaserte rusforebyggende program, pekte de på flere utfordringer med å gjennomføre slike program. Det som oftest ble nevnt var at slike programmer er omfattende og krever at man setter av mye tid til gjennomføringen. Lærer Henrik mente at han selv og andre lærere alltid var opptatt av hvor mange timer de ville miste i sitt fag:

Først, jeg tenker at mange lærere ville begynt å telle «hvor mange timer mister jeg av mitt fag». For meg er det en stor frustrasjon med folk generelt, at man tenker det. Hva mister jeg kontra? Hva får jeg? Jeg personlig tenker at det høres ut som et veldig spennende program. Det er klart, det at det er kontinuerlig over lang tid – det er nå engang det som funker med ting. Du vinner jo ikke OL på møte opp dagen før. Men jeg tror nok mange vil tenke at dette er omfattende, det er mye, at det stjeler av fagene. Og det er litt synd, da, men jeg tror fort det er det du hadde blitt møtt med.

Rektor Torleif sa som vist over at han hadde tro på universelle manualbaserte program fordi de bygger på et prinsipp om gjentakelse. Basert på tidligere erfaring mente han samtidig at

det kunne bli en utfordring å få lærerne på skolen til å gjennomføre et opplegg som går over en lengre tidsperiode: *“Det er veldig vanskelig å få folk til å stå i det helt lojalt i årevis, i ukesvis, faktisk, men i årevis, det er veldig krevende»*. Torleif fikk også spørsmål om han trodde lærerne ville tenke på samme måte og svarte bekreftende på det: *«Ja, det er helt sikkert. Hvilke fag er det som får lide dere? (...)»* .

Generelt opplevde mange av lærerne at de hadde for lite kompetanse til å undervise om rus. Alle var derfor positive til tilbud om kurs, som de til nå i liten grad hadde fått. Lærer Cecilie svarte slik da hun ble spurt om hva hun mente om det universelle opplegget: *“Det første jeg tenker er jo at det er kjempebra med de to dagene til læreren. Det er ypperlig.”* Rektorene var også i utgangspunktet positive til tilbud om lærerkurs. Christian var opptatt av at kurs ville skape motivasjon og bidra til å sette lærerne i gang med arbeidet:

Fordelen er jo at lærerne virkelig får den informasjonen og den opplæringen de trenger, og det er jo satt i et system som høres ut som er gjennomførbart. Når de da kommer fra de to dagene, så er det bare, ja, det her skal vi gjøre de neste to månedene.

Flere av rektorene var imidlertid opptatt av at både tidsbruk og økonomi kunne være en utfordring for å gjennomføre kursing av lærere. Rektor Mari forklarte:

Utfordringen er vel at lærerne må jo bort fra skolen de to dagene, og få det kurset. Det kjennes utfordrende. I hvert fall hvis du skal sende mange lærere på ungdomsskolen. Det kommer litt an på om det er én lærer per trinn, så er det jo gjennomførbart, for da har vi andre vi kan sette inn. Og så selvfølgelig økonomien i det. I dag er det jo alltid et spørsmål om at du må ha en vikar eller sette inn andre folk, så det vil jo være en utfordring.

Fra lærernes perspektiv framsto tilbud om kurs både som nødvendig og noe de i stor grad ønsket seg. Fra rektorenes ståsted var også lærerkurs en viktig og nyttig del av et rusforebyggende undervisningsprogram, men de vurderte tidsbruk og økonomi som barrierer for gjennomføring av kurs.

c) Utfordring: motivasjon og relevans

I tillegg til knapphet på ressurser ble både elever og læreres motivasjon for å bruke tid på undervisning om rus flere ganger nevnt som en utfordring for gjennomføring. En lærer på yrkesfag på videregående (Bjørn) var opptatt av at for mye tidsbruk/for mange timer kunne gjøre det utfordrende å holde på interessen blant hans elever:

Det hørtes bare så voldsomt ut. Men igjen, da, så hender vi bruker timer. Vi har mange basistimer å bruke på det. Så jeg tenker at det er gjennomførbart. Det spørres bare hvor mye elevene synes det er interessant, hva de synes om så mye fokus på det over så lang tid.

På lignende måte mente flere lærere at egen og andre læreres motivasjon for å gjennomføre program som skal pågå over tid kunne være en utfordring. Lærer Reidar sa:

Vi har ikke noen problemer med å lage vårt eget program og pålegge lærerne å gjøre det. Om alle nye lærere nødvendigvis alltid gjør det, det kan jeg ikke bekrefte. Men jeg tror det er en veldig stor nøkkel at man faktisk blir overbevist om at det har effekt. Og at vi liksom snakker sammen om det i fagdag og sånn, da.

Reidar pekte også på viktigheten av å jobbe med motivasjon for gjennomføring i lærergruppa, for eksempel på fagdager. Lærer Karina var opptatt av at eieren av programmet burde fokusere på å styrke lærernes motivasjon for å få gjennomført programmet:

Av erfaring så vet jeg at når man får «her har du et opplegg som du skal gjennomføre, fordi sånn og sånn» så er det jo alltid noen som er litt sånn «å nei, må vi dette også?». Så kanskje det å ha innarbeidet godt i forkant av hvorfor dette skal gjennomføres og hvordan det skal gjennomføres – at man på en måte får som jeg sa i stad den tette oppfølgingen fra den eksterne parten som gjør at man ser hensikten med å skulle bruke så mye tid på noe, da. For jeg synes jo at det er veldig spennende å skulle teste ut ulike ting som jeg får fra eksterne. Men jeg vet at jeg har også andre kollegaer som er veldig opptatt av det tradisjonelle, og nei, jeg snur bunken, dette har jeg gjort i alle årene, det funker på en måte.

Noen av deltakerne var opptatt av at universelle opplegg kan oppleves som mindre relevant fordi de nettopp er universelle og ikke tilpasset at skoler kan ha ulik elevsammensetning eller

utfordringer som varierer over tid. Rektor Mari fortalte om sin erfaring med et annet forebyggende program:

For mange år siden, når jeg var lærer, hadde vi et program som var amerikansk-inspirert, som het Mitt Valg. Så var det lærerkurs først, og så måtte vi følge en sånn manual, og vi opplevde at det ikke hadde noen nytte i det hele tatt. Det var bare slitsomt. Så jeg har ikke noen tro på sånt. Det der tror jeg ikke er noe på. (...) Det var alt for omfattende og tidkrevende og gikk veldig utover de andre tingene vi skulle gjøre i skolen. Veldig mye av det var heller ikke relevant for aldersgruppene, og det var veldig amerikanisert. Det var sånne historier, jeg husker ikke helt, men man skulle lese sånne historier for elevene, og så skulle man diskutere de historiene, og de hadde ingen relevans til det samfunnet vi lever i her.

Mari mente programmet de hadde prøvd ikke var tilpasset norske forhold, og heller ikke passet for aldersgruppen. I tillegg var hun opptatt av at rusforebyggende program burde kunne tilpasses utfordringene på den enkelte skole. På ungdomsskolen Mari var rektor på var det mange elever med innvandrerbakgrunn og hun opplevde at få hadde erfaring med eller var opptatt av alkohol, mens hasjbruk var en viktigere utfordring. Slik Mari så det var det viktig at et undervisningsopplegg om rus kunne tilpasses en slik situasjon. Samlet sett hadde deltakerne derfor gjort lokale tilpasninger, som å minimere et program for å gjøre det mindre tidkrevende, eller endret fokus i et program avhengig av hvem elevene er og/eller hva slags respons de får fra elevene når de underviser.

d) Utfordring: forankring på ledernivå og kobling til fag

En annen utfordring som ble løftet fram både av rektorer og lærere handlet om forankring på ledernivå. Rektor Mathilde var positiv til universelle rusforebyggende program og mente at de allerede arbeidet med andre program som lignet. Ut fra hennes erfaring mente hun imidlertid at en forutsetning for å lykkes var at hun som rektor satte gjennomføringen inn i et system:

Generelt så tenker jeg at det er mange program og sånne ting som er bra, og man liker manualer og så videre, men det er jo ingenting som virker uten at det er satt inn i et system og det blir fulgt. Altså, jeg har blitt utsatt for såpass mange programmer

opp gjennom. Det kan se veldig fint ut, men hvis ikke man har en veldig tydelig ledelse og en forankring å sette det inn i, sånn som for eksempel hos oss, så hadde ikke dette fungert hvis ikke vi satte det inn i enten fokustimene, eller vi sa noe i ledelse om hvor det skulle settes hen. (...) Ja, for ellers går det ikke. Da pulveriseres ting, og så blir det for tilfeldig.

Rektor Torleif snakket om hvordan det å finne tid til gjennomføring av omfattende undervisningsopplegg var utfordrende ikke bare for lærerne, men også for han som rektor. Han så det som en forutsetning for å kunne gjennomføre at noen på et høyere beslutningsnivå enn ham selv kom med et krav og en tilrettelegging som gjorde det mulig:

Ja, hvis jeg som rektor skal finne plass til det inni eller ved siden av eller til erstatning for alt annet som vi forventes å gjøre så sier jeg fri å bevare meg og det har vi ikke tid til. For det er utfordringen. Da må noen si at dette trenger dere. Lovfestet, planmessig plass til å ta 30 timer fra en annen undervisning. (...) En utfordring er at det er et program for hver del av kaken. Hvert eneste kakestykke er viktig.

Rektor Christian sa på lignende måte at det var avgjørende at skoleeier både stilte krav om og la til rette for gjennomføring:

Tidsbruken, så tenker jeg ikke det bør være så utfordrende. Når det er over noen måneder, så tenker jeg det kan være fint. At det er sånne drypp da og da. Så det er jo absolutt gjennomførbart. (...) Og så er det jo skoleeier sin...de kan bare styre, på en måte. Da har man ikke noen valg. Ja, dere *skal*, så ja, ok, da gjør vi det. Der går de i flokk, på en måte.

Mens rektorer snakket om forankring hos skoleeier, var lærerne mer fokusert på forankring hos skoleledelsen. Lærer Tilde svarte slik på spørsmål om hvor lett eller vanskelig hun trodde det ville vært å gjennomføre et rusforebyggende program i hennes arbeidshverdag:

Da tenker jeg kanskje mest på tidsbruken. Si at det er tolv undervisningstimer pluss forberedelser og litt kurs. Det kommer jo helt an på om ledelsen legger til rette for at man får være lenge borte.

Tilde underviste i naturfag, og var opptatt av hvordan hun selv og de andre faglærerne burde kunne knytte temaene i opplegget opp mot den øvrige undervisningen i fagene de hadde ansvar for:

Hvis det også kan kobles til fag, da, så er det mye lettere å gjennomføre det. For da tar det på en måte ikke av timer. Undervisningstimer. Men det blir en integrert del av f.eks. naturfag og kanskje samfunnsfag når det gjelder lov og straff. Det handler om å ha flere fag som passer. Så det tror jeg er utfordrende hvis det ikke er tid. Og så er det jo et kompetansemål. At eleven skal kunne vite noe om hvordan rusmidler påvirker signalsystemene. Så da er det naturlig å snakke litt om hvorfor frarådes det å drive med dette? Hvorfor er det ulovlig? Så det står jo at det skal jobbes med det, og som du nevner, det med folkehelse og livsmestring også. Sånn at det kan jo også være at skolen jobber litt med det. Men at det blir mer og mer relevant, da. Eller sånn viktig å ta det opp.

Lærer Marthe fortalte om hvordan hun selv og de andre faglærerne på skolen var vant til å bygge større overordnede tema inn i undervisning i sine respektive fag. Hun mente dette kunne være en mulighet også for rusforebyggende undervisningsopplegg:

Ofte så jobber vi med et tema, ikke sant, la oss si at vi jobber med et tema i samfunnsfag. Så jobber vi kanskje med et tema i bærekraftig utvikling, så jobber vi kanskje med det i fire til seks uker, ikke sant. Og så jobber vi kanskje med et tema som kanskje går på historie, hvis du skjønner. Men det er jo fint det her med å ha sånne jevnlige drypp. Men det er jo litt sånn... hvordan skulle man organisere det, men det kunne man absolutt ha fått til her.

Lærer Siv underviste på yrkesfag på videregående skole og var opptatt av at noen studieprogram, som helse- og oppvekstfag, vil kunne ha særlig nytte av undervisning om rus inn i sine programfag:

Hvis det er yrkesrelatert ... Folk som skal ut og jobbe med mennesker. Da syns jeg vi skal tenke litt mer, ja ... nøye på at vi burde ha blitt litt ... Eller elevene òg burde ha fått litt mer info om det her med rus.

Sett under ett var mange av lærerne opptatt av viktigheten av å kunne koble undervisning om rus opp til kompetansemålene i ulike fag. De fleste var også positive til at det var mulig å få til.

2. Foreldrerettet program

Foreldrerettede rusforebyggende programmer som har blitt evaluert, retter seg primært mot elever på ungdomsskolen. I denne undersøkelsen stilte vi likevel spørsmål om slike programmer både til ansatte i ungdomsskole og videregående skole da vi ønsket økt kunnskap om begge settinger.

a) En positiv grunnholdning

Majoriteten av deltakerne både på ungdomsskole og videregående ga uttrykk for en positiv grunnholdning til foreldrerettet program. De beskrev det som nyttig og overkommelig å gjennomføre. For eksempel sa Guro, rektor på videregående: *«Jeg tror det [kan være nyttig]. Hvis det kom et tilbud, ville jeg sett nærmere på det. Jeg ville absolutt tatt det opp med mine ansatte og vurdert hvordan vi kunne fått det til»*. Henrik, lærer på ungdomsskolen, mente at et slikt program ville vært overkommelig å implementere: *“Fordelen er jo at det er lett å gjennomføre. Det er enkelt i praksis og alt mulig”*. Samtlige lærere og rektorer sa at de allerede jobbet mye med foreldrene og de fleste ønsket også mer slikt samarbeid. Anders, rektor på videregående skole, mente at samarbeid med foreldrene var noe av det viktigste skolen kunne gjøre når det gjaldt rusforebyggende arbeid:

Jeg tror denne foreldregruppe-greia er kjempeviktig. Jeg opplever ganske ofte at vi på en måte må utdanne foreldre til å snakke med ungdommen sin. Jeg synes det er mange som sliter. Ikke alle, men det er mange som sliter med å være gode foreldre og hva man skal gjøre i forskjellige situasjoner. Så å utdanne foreldrene i hvordan sette grenser, felles policy, kanskje. Jeg tror at det å ha «Hvordan er jeg en god forelder?» «Hvordan kan jeg som forelder håndtere når jeg oppdager at ungen min har brukt dop?», altså, hele den utdanne foreldre-biten, den tror jeg uten tvil er den viktigste. (...) Veldig ofte må foreldre få hjelp med å være foreldre. For oss er de noen av de viktigste å nå ut til.

Guro, rektor på videregående, mente de hadde gode erfaringer med foreldresamarbeid og at et slikt program hadde et stort potensial:

Vi har snakket om at det som kanskje har effekt, er at vi klarer å nå foreldrene. På skolen møtes foreldene, og de snakkes litt innimellom. (...) Da har vi pleid å ta opp temaer som rus og russefester, og vi ser at det fører til diskusjoner i foreldregruppa. Det er tydeligvis noe mange er opptatt av. (...) Det er et potensiale som ikke er fullt utnyttet, men det kunne hatt effekt. Et år hadde vi en klasse der et par foreldre var spesielt (...) opptatt av dette temaet. Deres stemme i foreldregruppen var tydelig, og det året fikk vi bukt med mye av problematikken rundt russefestene. Foreldrene var samsnakket og tydelige, og det hadde en utrolig god effekt på det kullet og de som fulgte etter. Så det har jeg tro på.

Erfaringene fra foreldresamarbeid som deltakerne beskrev, innebar i liten grad å følge manualiserte programmer, men oftest å invitere til foreldremøter der lærerne for eksempel tok opp grensesetting eller presenterte funn fra Ungdata. Flere sa også at de inviterte eksterne samarbeidspartnere til foreldremøter, ofte politiet. Flere beskrev gode erfaringer med dette, og at politiet blant annet underviste om rusmidlers utseende og effekter, utbredelse eller om kjøp og salg av rusmidler på sosiale medier. Nils rektor på videregående, beskrev:

Vi har foreldremøter hvor rus er et av temaene, og det er politiet som har den delen. Da viser politiet frem statistikk, bilder av ulike typer rusmidler, dialoger på TikTok og Snapchat på hvordan salg og omsetning foregår - at man ikke trenger å møtes, engang. Det vipptes, og så får man en location hvor man henter ting. De snakker om symptomer, de forteller foresatte hva de skal være oppmerksomme på, og gir dem statistikk. Går gjennom statistikk, både på det med rusbruk, men også andre typer holdninger elever har. Det meste av det de bruker er egne statistikker og Ungdataundersøkelsen. Så vi gjennomfører foreldremøter med dette som tema.

Én rektor, Thomas på videregående skole, uttrykte noe skepsis til foreldreprogram generelt da han opplevde at de hadde så mye annet å snakke om på foreldremøter, som valg av programfag for elevene og arbeidet for et godt skolemiljø:

Det er ca fire foreldremøter om faglig utvikling, hvilket programfag de skal velge neste skoleår, hva som passer for den høyere utdanningen de retter seg mot. Det er den viktigste biten av dette. Det andre er trygt og godt skolemiljø. Det å tenke et program knyttet til foreldrene, utover at vi har hatt en foredragsholder inne på det ene møtet, og at det er et tema som er kort i begynnelsen om å holde barna unna rusbussene og passe på hva de gjør på helger og kvelder, så er det liksom sånn, noe program utover det kunne ikke jeg tenkt meg, eller sett for meg.

Han ønsket derfor ikke å fokusere for mye på rusmiddelbruk på hans skole:

Det er fint hvis du sier nei til ungdommene, selv om du vet at de gjør noen ting, det har en positiv effekt, ikke sant. Jeg er litt over middels interessert. Jeg tenkte at ja, det var jo fornuftig og fint. Du kan sikkert finne forskningsmessige effekter og så videre. På ungdomsskolen så hadde det et omfang på en times tid. Det å bruke så mye tid på dette på videregående, det tror jeg ikke... (...) Hvor ofte er man på foreldremøter, og hvor mye av den tiden man eventuelt tenker at det skal handle om rus?

Flere andre deltakere mente at de også hadde mange andre viktige temaer å ta opp på foreldremøter. Likevel beskrev nesten samtlige umiddelbart en positiv holdning til foreldrerettede programmer. De snakket ofte om dette på et generelt nivå, ikke bare spesifikt i sammenheng med rusmidler. Samtidig pekte deltakerne på flere faktorer som kunne bidra til å hemme implementeringen av foreldreprogrammer. Dette handlet både om praktiske barrierer og selve innholdet i foreldreprogrammet.

b) Praktiske utfordringer

Én praktisk hovedutfordring handlet om manglende oppmøte på foreldremøter. Synnøve, lærer på videregående, mente at foreldrerettet program kunne være praktisk og overkommelig å implementere tidsmessig, men ikke nødvendigvis det som har best effekt:

Utgangspunktet er helt supert. Ulempen med foreldre er at det vil være en del som faller ut. (...) Det blir litt sånn at når man inviterer til dugnad, så vet man hvem som kommer, og så er det noen som ikke kommer. Uansett om jeg har sendt både på mail, sms og Facebook, at noen har snakket med barna, så kommer de ikke til å få gjort det. Det er ikke fordi det er vond vilje, men overskuddet er ikke der.

Camilla, rektor på ungdomsskole, følte at de allerede jobbet etter liknende prinsipper som foreldreprogrammet selv om de ikke fulgte et spesifikt program. Hun mente at foreldre var en vesentlig del av rusforebyggingen, men at skolen ikke alltid nådde ut til alle med informasjon eller oppmøte på foreldremøter:

Det [foreldreprogrammet] tror jeg nok er positivt, men det er noe med å nå alle foreldrene, og kanskje de som trenger det mest. For det er mange som vil synes at det er, ja, vi ser jo det med Utsett og sånn, at det er så bra, fint å få snakke om det og få informasjon, men så er det kanskje de som har ungdommene med mest utfordringer, de er ikke der. De er vanskelig å nå. De leser heller ikke ukens brev som kommer på fredager. Men foreldrene er jo litt nøkkelen, ikke bare når det gjelder rus, men i andre ting også. Det er noe med å få dem på banen. Kommunen har jo vært en del med egne grupper for foreldre som har ungdommer som ruser seg. De har jo vært veldig vellykka - men det er det å få de til å komme.

Lærer Karina på ungdomsskolen, beskrev det på liknende måte:

På en skole der 100% av foreldrene møter opp på foreldremøter, ville nok kanskje det fungert godt. Men på skolen hos oss, hvor vi vet at 50% av foreldrene møter, kanskje litt mer, så vil det jo ikke nå de som vi tenker trenger det.

Samtidig var de klar over at manglende oppmøte på foreldremøter kunne ha flere årsaker. For videregående skole ble lang reisevei påpekt som en barriere for å komme på foreldremøter. Deltakerne mente at fysisk oppmøte var viktig for bedre dialog med både skolens ansatte og andre foreldre. Guro, rektor på videregående, sa:

Det mest effektive er at foreldrene møtes fysisk for å snakke sammen. I distrikter der mange har lang reisevei, kan det være utfordrende å samle foreldre. Det må motiveres litt, og dette gjelder for hele elevgruppen. Det er de foreldrene man ikke får tak i, som ofte er de viktigste, og det vil sannsynligvis være tilfelle på videregående også. Men det ligger et potensial der som kunne vært utnyttet bedre.

På skoler med en stor andel elever med minoritetsbakgrunn, var språk ofte en hemmende faktor for kontakt, blant annet på foreldremøter, samt foreldre som jobbet mye kveldstid. Deltakerne hadde forståelse for at det kunne heve terskelen for å ha kontakt med skolen, andre foreldre eller hjelpeinstanser. May var rektor på en videregående skole med en stor andel minoritetsungdom, og de hadde jobbet mye med å fjerne barrierer for kontakt og oppmøte med fremmedspråklige foreldre:

Hos oss har vi en kjempeutfordring med språk og oppmøte. Vi gjør veldig mye innsats for å få foreldre involvert i større grad. Vi inviterer foreldre til velkomstsamtaler sammen med ungdommene sine første skoledag for å prøve å få dem med. Vi jobber masse med oppmøter på foreldremøter, men man treffer fremdeles de som er mest ressurssterke. De som må jobbe på kvelden, klarer ikke å komme, og vi tilbyr barnevakt for å prøve å få med foreldre på kvelden. (...) For noen som er veldig dårlig i språk, å ta opp telefonen og ringe noen... Jeg tror ikke folk skjønner hvor høy terskel det er.

Språk kunne også være en barriere ved utsending av skriftlig informasjonsmateriell som foreldreprogrammet beskriver, men også norskspråklige foreldres tid og overskudd til å lese informasjon de mottar. Noen mente derfor at fysiske møter var viktigere enn skriftlig informasjonsmateriell. Bjørn, lærer på videregående, mente at en kombinasjon av foreldremøter og skriftlig informasjon til foreldrene var en fordel. Fordelen med skriftlig informasjon var at den kunne gjøres mer kontinuerlig: *“Det hadde vært supert hvis vi hadde noe opplegg vi kunne sende ut til foreldre og dryppa de med informasjon, fredagsmail og sånne faste informasjonsting.”* Flere av lærerne påpekte også at formen på informasjon som sendes ut er viktig, og at deres erfaring var at foreldre ofte ikke leser hvis det blir for mye. Bjørn var derfor opptatt av at skriftlig informasjonen måtte være kort og konsis:

Det er ofte det jeg ser at hvis det blir for mye informasjon på en gang, så blir det kanskje ikke lest. Ja. Så det bør være litt kortfattet, at jeg kan lese det på noen minutter, så har jeg fått den informasjonen jeg skal ha. Hvis jeg må sette seg ned og lese i ti minutter, så synes jeg sikkert at jeg ikke orker. Det er ikke alle foreldre som er så engasjerte, egentlig.

Videre påpekte lærere og rektorer på videregående skole en barriere for foreldreprogrammet som gjaldt spesielt for dette skoletrinnet; at foreldre ofte ikke involverer seg på samme måte som tidligere skoleår. Anders, rektor på videregående, beskrev det slik: *“Vi sliter selvfølgelig litt med at vi er videregående. Da skal du som foreldre egentlig være ferdig. Hands off. Nå er de på videregående, nå får de klare seg selv, hvilket ikke alle er klare for. Så vi prøver å få involvert foreldre mer og mer.”* Siv, lærer på videregående, opplevde det på liknende måte og sa hun jobbet aktivt for å koble foreldrene mer på:

Jeg syns det er helt underlig at når de er 16 år, så på en måte kaster de ballen videre på voksenlivet allerede der. De slipper å være i FAU, og slipper ... Akkurat som at de bare syns det er deilig å slippe. Så akkurat det [foreldreprogram] tror jeg ikke helt ... Det vi prøver, er å invitere dem til fellesmøter, og da kunne man ha informert litt om dette. Noe rektor også gjør, egentlig.

c) Innholdsmessige utfordringer

I tillegg til de praktiske utfordringene, påpekte deltakerne barrierer knyttet til innholdet i foreldreprogrammet. I noen av intervjuene skisserte intervjueren at innholdet i programmet kunne være å oppfordre foreldrene til å kommunisere nulltoleranse for å drikke alkohol til barna sine. Torleif, rektor på ungdomsskole, var i utgangspunktet positiv til foreldrerettet program, men kritisk til at skolen skulle formulere et slikt budskap:

Jeg tror at hvis skolen hadde kommet og fortalt meg hvordan jeg skulle predikere og oppdra mine barn på dette her, så hadde jeg begynt å steile. Nei, jeg har ikke tro på det. (...) Hvis du gjør det kunnskapsbasert, altså du formidler kunnskap, og jeg får vurdere hvordan jeg skal forholde meg til de, til de konsekvenser jeg får beskrevet, ja, så kan jeg kjøpe det. Men hvis du skal ha igjennom en viss policy: Nei.

Flere av lærerne, spesielt på ungdomsskolen, ga uttrykk for en liknende skepsis til nulltoleranse. Til tross for en positiv holdning generelt til foreldrerettet program, mente de at å kommunisere nulltoleranse var å blande seg inn i oppdragelsen, noe de var skeptiske til.

Samtlige deltakere var opptatt av å bygge gode trygge relasjoner med elevene. De fremhevet viktigheten av å være en skole med lærere *“du og jeg sikkert hadde ønsket oss selv”* (Thomas, rektor videregående). Det innebar blant annet et læringsmiljø som vektla livsmestring og håndtering av gruppepress, blant annet i situasjoner der elevene ble eksponert for rusmidler. Mange av deltakerne framhevet også at de mente det var viktig å formidle til foreldrene at de skal være trygge voksne å komme til dersom ungdommen trengte de. Henrik, lærer på ungdomsskolen, mente at det å kommunisere nulltoleranse kunne være et hinder for en slik fortrolighet:

(...) Og så er det begrepet nulltoleranse som fortolkes ulikt. Noen kan bli sånn, «Åja, vi er der, ja, det driter jeg i hvert fall i». Andre igjen, kan bli for heavy på nulltoleransen, så ungdommen gjør alt i skjul, da.

May, rektor på videregående, mente også at skolen må være forsiktige med å indusere skyld og skam på foreldre hvis barna eksempelvis drikker alkohol:

De kampanjene som er nå, som er litt sånn skam og skyld - jeg vet ikke om det er en veldig god inngangsport. «Lar du ungdommen din drikke, så gjør du en for dårlig jobb som foreldre. Ok, takk for det. Hva mener du jeg skal gjøre?»

Flere beskrev det på liknende måte, blant annet Mathilde, rektor på ungdomsskole. Som beskrevet over sa hun at det ofte var vanskelig å nå foreldrene som trenger det mest. Hun

understreket imidlertid at det ikke nødvendigvis handlet om ressurser hos foreldrene, men ulike holdninger:

Det er vanskelig å nå de foreldrene som trenger det. Det er jo en hemmer. Og da tenker jeg *ikke* at dette handler om ressurssterke eller ressurssvake, fordi rusen går alle veier. Det handler om man ser på det som et problem eller ikke, og det er ganske mange skremmende holdninger der ute.

I tillegg erfarte deltakerne at man kunne bli enige om én strategi på rundt et tema på foreldremøter, men hvor foreldre i praksis ikke fulgte det opp. Cecilie, lærer på ungdomsskolen, mente at forelderrettet program kunne vært lett å gjennomføre, men var usikker på om foreldrene ville etterleve budskapet:

Det som er problemet, er at når vi sitter på møter, så er alle kjempeenige og alt er fint, og så går de hjem og lar ungen feste på. Foreldrene overholder ikke avtalen og det vi blir enige om. Og så er det litt vanskelig på et foreldremøte hvis jeg sitter og sier at mine barn får ikke lov til å drikke, men så vet jo noen at jeg gir mine unge alkohol. Så å gjennomføre et møte, ja, veldig greit, men å få det ut i praksis og få dem til å etterleve det, det tror jeg blir vanskelig.

Noen var også opptatt av at en utfordring med å rette forebyggingsinnsats mot foreldre, kunne være at noen vil oppleve at temaer som ble tatt opp på møter eller i informasjonsskriv ikke var relevante for deres barn og at de derfor ikke engasjerte seg. Dette var et generelt inntrykk blant flere av deltakerne. Christian, rektor på ungdomsskolen, sa:

(...) Eller at de tenker at det gjelder jo ikke mitt barn. Det er veldig typisk at hvis du sender ut en melding om vaping eller hva, så får du tilbakemeldinger fra mange, men det er de du regner med å få tilbakemeldinger fra. Og så tenker de også at dette gjelder ikke mitt barn, for mitt barn er jo best, på en måte. Det er nok utfordringer med et sånt type [program], men det er viktig å ta det opp, og jo flere som har nulltoleranse, vil det smitte over på de andre også.

I ett tilfelle ble relevans knyttet til lokal ruskultur, der rektor May mente at et rusforebyggende program med fokus på alkohol ikke ville oppleves som relevant av foreldrene fordi hasj var en større utfordring blant elevene.

3. Selektive/individrettede programmer

Deltakerne fikk også et spørsmål om hva de mente om rusforebyggende program med en mer individrettet tilnærming; det vil si undervisning- eller oppfølgingsopplegg som tilbys noen utvalgte elever heller enn hele skoleklasser. De aller fleste uttrykte skepsis til en slik tilnærming, og begrunnet det med at de så på dette som etisk utfordrende fordi det kan føre til en form for stemping av elever. Lærer Henrik sa:

Jeg kjenner at jeg personlig vegrer meg for å gå den veien der.. (..) Jeg tror det er viktig for mange, at selv om de begynner å utforske litt, eller veldig mye, at de fortsatt føler at de blir behandlet som en del av resten. For med en gang vi setter noen i bås.. har du stemplet noen, da kan du jo fortsette da. Da er det opplest og vedtatt.

Både lærere og rektorer var opptatt av at det var viktig å ivareta og følge opp elever som viste tegn til å ha problemer med rusmiddelbruk. De mente imidlertid at hovedansvaret for individuell oppfølging burde ligge hos helsesykepleier, mens skolens ansvar var å få til god læring og å bygge et godt skolemiljø. Å satse på dette ville gagne alle elever, også de som trenger det mest. Rektor Mathilde sa:

Der det er sånne individuelle ting som rettes inn mot individuelle tilnærminger, må henge på skolehelsetjenesten. Generelt så har jeg mest tro på (...) god undervisning, der jeg treffer både de som trenger det aller mest, og de som på en måte lærer uansett. Og så tenker jeg med forebygging også, at man vet ikke helt hvem det er som trenger det om to år. Ergo så er det lurt å gi tiltakene til alle, så jeg tror på sånne brede ting. Og så tror jeg at det er lurt at det eies av lærere.

Overordnet var deltakerne positive til en styrking av helsesykepleieres arbeid med enkeltelever og anså dette som en viktig oppfølging av elever de mente hadde ekstra behov basert på faktorer som fravær, kjent rusmiddelbruk eller annet. De fleste deltakerne var

imidlertid kritiske til individrettede rusforebyggende programmer da de mente det kunne være stigmatiserende og dermed etisk betenkelig.

4. Oppsummering og konklusjon

Både lærere og rektorer var i utgangspunktet positive til universelle manualbaserte rusforebyggende undervisningsprogram. De mente at slike program ville gi kontinuitet i det rusforebyggende arbeidet og at tilbud om kurs ville bidra til kompetanseheving blant lærere. De var opptatt av at det var viktig å rette rusforebyggende innsats mot alle elever, og at et bredt fokus på mestringsstrategier og sosiale ferdigheter var relevant og hensiktsmessig. De pekte imidlertid på flere utfordringer med implementering av slike program. Mange av utfordringene handlet om strukturelle rammer: tidsbruk, økonomi og forankring på ledelsesnivå. Deltagerne var også opptatt av at rusforebyggende undervisning må være relevant for skolen eller klassen som skal bruke det. Slike faktorer bidro til at deltakerne ofte gjorde egne tilpasninger av programmer de tidligere hadde benyttet, som å lage kortere versjoner for å spare tid eller vektlegge andre temaer de opplevde stemte bedre med rusbildet på skolen eller interesse/relevans blant elevene. Mangel på kompetanse ble også sett på som en barriere for implementering. Lærerne var derfor opptatt av at tilbud om kurs for de som skal undervise er viktig både for kvaliteten på undervisningen og for motivasjonen til de som skal undervise.

Majoriteten av deltakerne både på ungdomsskole og videregående ga uttrykk for en positiv grunnholdning til foreldrerettet program. Det ble ansett som realistisk og overkommelig. Deltakere mente også at de allerede jobbet etter noen av de samme prinsippene som foreldrerettet program. Det vil si at de jobbet mye inn mot foreldre og ønsket også mer samarbeid, noe som kan være en fremmende faktor i seg selv. De påpekte samtidig både praktiske og innholdsmessige utfordringer med slike programmer. Praktiske utfordringer handlet om manglende oppmøte på foreldremøter grunnet lang reisevei, språkutfordringer, mangel på tid og overskudd i hverdagen eller at foreldrene ikke oppfattet temaer som blant annet rusmiddelbruk som relevant for deres barn. På videregående opplevde de at foreldre var mindre involvert, noe de mente kunne svekke oppslutningen til et foreldreprogram. En hovedbekymring på begge skoletrinn var at det var utfordrende å nå foreldrene de mente

trengte det mest. Deltakernes synspunkter på innholdet i programmet, handlet i hovedsak om hvordan skolen kan bidra til å styrke foreldrene som trygge voksne, og gi dem redskaper for å håndtere kommunikasjon om rusmiddelbruk. Noen var opptatt av at et budskap om nulltoleranse kunne komme i konflikt med åpenhet og dialog. Flere deltakere mente også at ulike foreldre har ulike holdninger og som erfaringsvis resulterte i at foreldre i praksis ikke alltid fulgte retningslinjer de hadde blitt enige om på møter. Deltakerne påpekte likevel et potensiale i foreldrerettet program, dersom man fant måter å aktivere og inkludere foreldrene på. Her trengte deltakerne bedre verktøy dersom programmet skulle implementeres slik det er tiltenkt.

Både lærere og rektorer var positive til en styrking av helsesykepleieres arbeid med enkeltelever og anså dette som en viktig oppfølging av elever de mente hadde ekstra behov basert på faktorer som fravær, kjent rusmiddelbruk eller annet. De fleste deltakerne var imidlertid kritiske til individrettede rusforebyggende programmer der enkeltelever ble plukket ut til å motta undervisning om rus, da de mente det kunne bidra til stigma og følelser av annerledeshet blant elevene.

Til tross for positive grunnholdninger til spesielt universelle og foreldrerettede programmer, var deltakerne samlet sett opptatt av ledelsesforankring og tilstrekkelig med tid og ressurser for en mulig implementering av rusforebyggende programmer. Det handlet både om praktisk mulighet til å sende lærere på kurs, tid i skolehverdagen til å gjennomføre læremål og de rusforebyggende programmene og oppfølging av foreldrene de mente trengte det mest. Funnene peker dermed på ulike områder hvor det er behov for ytterligere innsats for å styrke det rusforebyggende arbeidet i skolen. Tilstrekkelige ressurser og ledelsesforankring fremstod som vesentlige faktorer for å lykkes med implementering. Det kan derfor være hensiktsmessig å undersøke nærmere hvordan ekstra innsatsfaktorer som øremerkede midler, flere medarbeidere, og aktiv støtte fra skoleledelse og kommune kan påvirke implementering av rusforebyggende programmer. Kompetanseheving blant lærere og andre nøkkelpersoner ble også påpekt som viktig for å fremme implementering av rusforebyggende programmer. Det bør vurderes hvordan kurs og opplæring best kan organiseres for å sikre at lærere føler seg trygge i rollen som formidlere av rusforebyggende budskap, samtidig som det tilpasses skolens rammer og læringsmål. For en mulig implementering av foreldrerettede

programmer, fremstod det som viktig at tiltak for foreldre må utformes med tanke på tilgjengelighet, relevans og lav terskel for deltakelse, samtidig som man bør finne bedre måter å kommunisere med foreldre som har språk- eller kulturbarrierer, og de som føler at deres engasjement ikke trengs lenger. Oppsummert fremhevet deltakerne behovet for en mer nyansert og kontekstsensitiv tilnærming til implementering av rusforebyggende tiltak i skolen. Skoler opererer innenfor ulike rammer og har ulike elevgrupper, noe som gjør det nødvendig å forstå hvordan slike programmer kan tilpasses lokale forhold uten at det går på bekostning av ressurser og faglig innhold.

Antallet deltakere i denne kvalitative delen av studien er begrenset, og ettersom denne store målgruppen kan ha svært ulike erfaringer og vurderinger, er det derfor vanskelig å trekke en entydig konklusjon om læreres og rektors syn på implementerbarheten av de ulike programmene i norsk kontekst. Vi kan også ha gått glipp av vesentlige synspunkter fra relevante aktører i andre type stillinger. Samtidig gir utvalget en god bredde blant lærere og rektorer på skoler med ulik størrelse, profil og geografisk plassering. Metoden har også sine begrensninger med hensyn til den informasjon informantene valgte å gi oss, for eksempel om de ønsket å gi oss informasjon de antok at vi ønsket å få eller hvordan de ønsket å presentere seg selv på en fordelaktig måte. Intervjuenes styrke er likevel en åpen og eksplorativ tilnærming til temaene der deltagerne selv kan fortelle om sine opplevelser. Dette gir mulighet for at variasjon i perspektiver og erfaringer får komme til uttrykk. Deltakernes fortellinger har derfor gitt et viktig innblikk i faktorer som kan bidra til å hemme og fremme implementeringen av programmer i deres skolehverdag, og intervjuene hadde en rekke fellestrekk som ga eksempler, variasjon og erfaringer som både illustrerer generelle mønstre og kontekstspesifikke forhold av betydning for overføringsverdi og videre implementering.